

röda rummet

radikal kvartalstidskrift nummer 1/2002

En skön ny värld

• PIPELINEPOLITIK • ROTKUNSKAP • EVIGT KRIG •

Ett bombplan prepareras för nya morduppdrag

Under kriget i Persiska viken 1991 vräkte den så kallade FN-alliansen ner 88 000 ton bomber över Irak, lika mycket som de allierade fällde över Tyskland under hela andra världskriget. Efter kriget beräknar FN att 1,5 miljoner irakier dött till följd av krigets efterverkningar och de ekonomiska sanktioner som pådyvlats landet – vår tids lågintensiva folkmord. Nu tornar de direkta krigsmolnen återigen upp sig över detta oljerika arabland. Allt tätare signaler kommer från Washington att Bushadministration förbereder invasionsplaner och ett nytt storkrig, i syfte att slutligen störta den för USA förhatliga regimen i Bagdad och därmed öppna vägen till nya profitbringande avtal för de amerikanska oljebolagen. Norm Dixon dissekerar den strategiska diskussionen inom den härskande klassen i USA och imperialismens planer efter Afghanistan.

IRAK NÄSTA?

– USA:s strategi efter Afghanistankriget

I svallvågorna efter 11 september tror Washington att det, med hjälp av de följ-samma kapitalistiska massmedierna och med terrorismen som förevändning, kan slå ner all opposition – intern såväl som extern – gentemot den amerikanska elitens globala hegemoni. De härskande kalkylerar med att en chockad och hämndlysten inhemsk opinion kommer att stödja "antiterroristiska" militära interventioner, även om det inbegriper stora egna förluster i antal dödade, något som den amerikanska majoriteten vägrat att acceptera efter Vietnamkrigets slut 1975.

Washington har sedan lång tid tillbaka tilldelat politiska krafter som vägrar böja sig för dess diktat epitetet "terrorister". Varje år publicerar utrikesdepartementet en lista över länder som "stödjer terrorism". Kuba, Irak, Iran, Libyen, Nordkorea, Sudan och Syrien har i flera år varit placerade på denna lista. Men innan 11 september var inte det tillräckligt för att få med sig den inhemska opinionen bakom militära operationer gentemot dessa länder. Idag ses dock varje regering eller annan politisk rörelse som USA på minsta sätt upplever som en käpp i hjulet för dess globala hegemoni som en potentiell måltavla. Vi är på väg in i en period som inte så lite påminner om det kalla kriget, när USA gav militärt och politiskt stöd till diktaturer och auktoritära regimer av allehanda slag, i utbyte mot att de underordnade sig den amerikanska dominansen och på ett beslutsamt sätt bekämpade "kommunismen" (ett kodord för att demonisera den antiimperialistiska rörelsen). Washington litade i hög grad på sina marionetter i "kriget mot kommunismen", men om de inte var starka nog för att krossa antiimperialistiska rörelser, eller om regimerna själva befann sig vara hotade, föll det på CIA:s lott att mörda populära ledare eller störta regeringar. I nödfall var alltid en direkt amerikansk interven-

tion en möjlighet. Idag är det helt enkelt så att "terrorismen" i propagandan fått ersätta "kommunismen", för att ge amerikansk utrikespolitik ideologisk legitimitet.

BUSHDOKTRINEN

Den 20 september talade president Bush inför den amerikanska kongressen: "Från och med idag kommer varje regim som fortsätter att härbärgera eller stödja terrorism att ses som en fientlig regim. Det här århundradets första krig kommer inte att vara slut innan alla terroristgrupper med global aktionsradie spårats upp, stoppats och besegrats". Perspektivet om ett i tid och rum obegränsat permanent krig har sedan gång efter annan upprepats av amerikanska regeringstjänstemän, speciellt efter att bombningarna mot Afghanistan inleddes 7 oktober.

21 november formulerade Bush den tankegång som därefter fått gå under beteckningen "Bushdoktrinen": "Afghanistan är bara början på kriget mot terrorismen. Det finns även andra terrorister som utgör ett hot mot oss och våra vänner och det finns länder som är villiga att understödja dem. Vi kommer inte att vara trygga som nation innan alla dessa hot besegrats. Utan gräns i tid och rum kommer vi att slåss mot denna ondska – och vi kommer att vinna! Amerika har ett budskap till övriga världen: om du härbärgerar terrorister är du en terrorist, om du tränar eller beväpnar terrorister är du en terrorist, om du ger materiellt stöd till terrorister är du själv en terrorist och du kommer att få stå till svars inför USA och USA:s vänner".

Terrordådet den 11 september gav de vapenskramlare inom den härskande klassen som i många år hävdade att USA måste "slutföra" gulfkriget och störta Saddam Hussein blodad tand. En stundtals från offentlig debatt om mått och steg i det rådande kriget har rasat inom det republikanska etablissemanget. En fraktion av regeringen, anförd av den biträdande försvarsministern Paul Wolfowitz, har pläderat för att Washington borde rikta ett dödligt slag mot den irakiske härskaren. En annan fraktion av reger-

ingen, ledd av utrikesminister Colin Powell, har emellertid hitintills lyckats hålla dessa hökar stängna. Powell har gjort sig till tolk för en mindre offensiv linje där det först handlar om att koncentrera sig på att avlägsna talibanerna från makten och slå sönder al-Qaidas nätverk innan man tar sig an andra uppgifter. Vad som splittrat världens mäktigaste krigsmaskineri är inte om Irak överhuvudtaget skall attackeras utan om när och på vilket sätt. Innan talibanregimen föll samman verkade det som om en majoritet inom Bushadministration – och en majoritet inom den härskande klassen i sin helhet – inte ville sätta den bräckliga internationella "koalitionen" mot "terrorismen" i gungning genom att ge sig in på ett mycket mer impopulärt krig. Powell vet att de flesta arabiska regeringar inte kommer att stödja en attack mot Irak. Dessa vanligtvis västvänliga regeringar fruktar att de då skulle svepas bort i en våg av folkligt missnöje. Många europeiska regeringar är också skeptiska men skulle troligtvis räta in sig i ledet när väl bomberna börjat falla.

HÖGERLOBBYISM

"Wolfowitz junta", som den i dagligt tal kallas, organiserar sig delvis genom den Försvarspolitiska styrelsen (DPB), en halvofficiell expertpanel som fungerar likt ett rådgivande organ åt försvarsminister Donald Rumsfeld. Många tidigare högt uppsatta tjänstemän i utrikes- och försvarsdepartementet är medlemmar i DPB, inklusive Henry Kissinger. Juntan stöds också av flera mäktiga thinktanks med högerprägel, såsom Institutet för Mellersta Östernpolitik, Amerikanska Företagarinstitutet och Projektet för Amerika i det Nya Seklet. Dessa thinktanks förfäktar ohöljt en återgång till gamla tiders oförblommerade amerikanska världsherravälde. Medlemsskap i dessa organ och i DPB överlappar varandra. DPB hade ett möte 19-20 september "för att diskutera de vidare implikationerna av 11 september" och, enligt New York Times 12 oktober, kom man överens om att rikta in sig mot Irak så snart den första fasen av

EN ARTIKEL AV NORM DIXON

Artikelförfattaren är medarbetare på tidskriften *Green Left Weekly*
<http://www.greenleft.org.au>

Condoleezza Rice

Paul Wolfowitz

Donald Rumsfeld

Bush Jr

Henry Kissinger

Dick Cheney

kriget mot Afghanistan och al-Qaida var över. Ett brev med denna uppmaning skickades till Bush. På detta möte var både Rumsfeld och Wolfowitz närvarande. DPB:s ordförande Richard Perle, som var Ronald Reagans nationella säkerhetsrådgivare, sammanställde också ett brev som publicerades den förste oktober i Wolfowitzjuntans husorgan Weekly Standard. Brevet fastslog att: "Även om det inte fanns några bevis som direkt kunde koppla Irak till terrordådet 11 september så måste varje strategi som siktade mot att utplåna terrorismen inkludera ett tydligt försök att röja Saddam Hussein ur vägen". Regeringstjänstemän med nära anknytning till Wolfowitz' junta försökte också utan framgång att koppla samman de antraxinfekterade brev som skickats till några medieföretag och politiker med Irak – utan tillstymmelse av bevis – i hopp om att få till stånd en militär aktion.

Juntan har i själva verket dammat av en strategi som högern inom det republikanska partiet förfäktat ända sedan gulfkrigets slut 1991. Enligt den borde Washington omvandla dagens av USA påtvingade flygförbudszoner över norra och södra Irak till generella förbudszoner för hela den irakiska krigsmakten. Den komprometterade Londonbaserade Irakiska Nationalkongressen (INC) skulle därefter etablera sig i dessa "befriade" zoner och ge Washington tillfälle att erkänna den som Iraks "legitima" regering, med militärt bistånd som en naturlig följd. USA skulle för sin del ta kon-

troll över oljefälten i sydöstra Irak för att finansiera INC, varefter INC – med hjälp av starkt amerikanskt luftunderstöd – skulle försöka störta Husseins regim.

"Attack-Irak-fraktionen" backas upp av flera förgrundsfigurer inom den härskande klassen, såsom president Reagans FN-ambassadör Jeane Kirkpatrick, hans försvarsminister Caspar Weinberger, den förre republikanske gruppordföranden i kongressen Newt Gingrich, George Bush den äldres utrikesminister Lawrence Eagleburger och den tidigare CIA-chefen James Woolsey. Många av dem var involverade i Reaganregimens hemliga krig i Angola, Mo-cambique, Nicaragua och Afghanistan men fick respass av Bush den äldre efter gulfkriget. Juntan stöds också av vice-presidenten Dick Cheney, vilken tillsammans med bland annat Rumsfeld och Wolfowitz var med och startade Projektet för Amerika i det Nya Seklet.

Juntans aggressiva imperialism har ett drag av religiös frälsartan, vilket kan illustreras av ett citat från Michael Ledeen, centralgestalt i Amerikanska Företagarinstitutet, i Village Voice 20 november: "Det här är frågan om ett totalt krig. Vi slåss mot olika sorters fiender. Det finns många av dem därute. Allt det här talet om att vi först skall slå till mot Afghanistan, därefter mot Irak, varefter vi bedömer vad vi har uppnått, är helt fel sätt att tackla problemet. Om vi lyfter fram vår globala vision, verkligen tror på den och inte försöker att sy ihop smarta diplomatiska lösningar utan just hänger oss till ett

totalt krig mot dessa tyranner, tror jag att vår väg kommer att kantas av stor framgång. Våra barn kommer att hedra oss med ärehymner".

HÖKARNA VINNER TERRÄNG

Efter att talibanerna besegrats verkar det som om hökarna har flyttat fram sina positioner i det amerikanska etablissemangets diskussion om nya måltavlor i "kriget mot terrorismen". USA:s framgångsrika militära intervention och Norra Alliansens maktövertagande har uppmuntrat Wolfowitz' junta till att dra en parallell mellan utvecklingen i Afghanistan och dess favorittema; möjligheten att störta Saddam Hussein och lyfta fram Irakiska Nationalkongressen till makten i Irak.

Bushadministrationen har börjat att slå på krigstrummorna runt omkring det gamla påståendet att Irak innehar "massförstörelsevapen". Condoleezza Rice, presidentens nationella säkerhetsrådgivare, uttryckte det så här i en intervju med CNN 18 november: "Vi behövde inte 11 september för att förstå att Saddam Hussein är en mycket farlig man som är ett hot mot sitt eget folk, ett hot mot regionen och ett hot mot oss med tanke på att han är fast besluten att skaffa sig massförstörelsevapen". Dagen innan hade 2000 amerikanska soldater anlänt till Kuwait för att förena sig med de 5000 som redan fanns där. Enligt Pentagon skulle detta ses som en "varningssignal" till Irak. Den 19 november påstod John Bolton, en tjänsteman på försvarsdepartementet med nära band till

Wolfowitz, utan att lägga fram några bevis, att det stod "utom alla tvivel" att Irak var på väg att utveckla biologiska vapen. Han fastslog att "Washington hyste starka misstankar om att Irak utnyttjat det faktum att det de tre senaste åren inte förekommit några FN-kontroller, till att förbättra alla delar av sitt program för framställning av offensiva biologiska vapen". Utan att direkt peka ut Irak hävdade Bolton att al-Qaida "försökte förvärva en grundläggande förmåga att hantera biologiska vapen, och då möjligen med hjälp av ett annat land". Han tillade att USA just för tillfället inte kunde säga om någon skurkstat i detta sammanhang hade varit al-Qaida behjälpligt.

Den 26 november förtydligade Bush sin inställning i frågan när han fastslog att: "Om de utvecklar massförstörelsevapen med syftet att sätta skräck i andra länder kommer vi att ställa dem till svars. Så en del av kriget mot terrorismen handlar om att förhindra att vapen av det här slaget kommer i händerna på länder som är redo att använda dem". Bush krävde att Irak återigen gav vapeninspektörerna tillträde. På frågan om hur USA skulle reagera om Saddam Hussein nekade svarade Bush med hotfull ton: "Han kommer att få se". UD:s talesman Richard Boucher tillade: "Huvudkriteriet för våra – och tidigare amerikanska administratörers – militära aktioner gentemot Irak har alltid varit om landet är på väg att utveckla massförstörelsevapen".

År 1998 beordrade den dåvarande amerikanske presidenten Bill Clinton en fyra natters lång bombattack mot Irak, efter att de amerikanska vapeninspektörerna utvisats. Iraks inställning har därefter varit att inte tillåta några inspektioner så länge som landet är belagt med sanktioner. Bagdad understryker att FN inte har kunnat finna några spår av massförstörelsevapen och att Säkerhetsrådet därför borde ha upphävt sanktionerna. Scott Ritter, inspektör i Irak 1991-98, har ställt sig bakom landets krav: "Under de mest rigorösa kontrollerna någonsin förstördes eller oskadliggjordes Iraks biologiska vapen i samband med hundratal icke-aviserade inspektioner. Landet var tvunget att ge fritt tillträde till alla anläggningar med möjliga kopplingar till framställning av sådana vapen. Dessa var utsatta för ständigt återkommande inspektioner".

MELLANLIGGANDE MÅL

Debatten i den amerikanska administrationen fortsätter. Den förste december fällde Condoleeza Rice följande uttalande i New York Times: "Vi har inte fastställt någon speciell tidpunkt för när vi skall ställa tvingande krav på Irak i frågan om vapeninspektionen. Vi har landet under ständig uppsikt, men just nu är vi framför allt koncentrerade på den första fasen; Afghanistan". I samma nummer av New York Times citerades också Colin Powell: "Uppgifter om att aktioner mot Irak står för dörren saknar reell substans". Den andre december rapporterade brittiska Observer att man fått kännedom om att Bush gett CIA och erfarna militära befälhavare i uppdrag att göra upp detaljerade planer för militära operationer gentemot Bagdad, operationer som skulle kunna sättas igång "inom loppet av några månader". Planer av detta slag står väl i samklang med Wolfowitzjuntans scenario om att hjälpa INC till makten och erkänna den som Iraks legitima regering. Observer

har ofta spelat rollen som en kanal för juntans mer offensiva propåer. Det var exempelvis här som det hävdades att det fanns bevis för att Irak var involverade i spridningen av de brev som innehöll antraxbakterier. Richard Armitage, statssekreterare på UD och en av Powells nära drabanter, har emellertid också i Observer gett uttryck för det mer försiktiga scenariot: "Militära aktioner gentemot Irak står inte för tillfället på dagordningen men kommer tids nog att komma under övervägande".

Så länge som de taktiska meningsbrytningarna i den amerikanska administrationen i frågan om Irak fortsätter verkar det som om Washington på ett cyniskt sätt söker efter "kompromissmål". Dess närmaste allierade, den brittiska regeringen, ger här intryck av att ivrigt förespråka attacker mot al-Qaidas träningsläger i Somalia, och inte några militära operationer mot Irak för tillfället. Brittiska och amerikanska krigsfartyg ligger och bevakar den somaliska kustlinjen, förmodligen för att hindra bin Laden från att nå en fristad här. Sunday Times rapporterade 25 november att Bush och Blair hade kommit överens om att "anti-terror koalitionen framgångar måste utnyttjas till snabba aktioner på annat håll". Flygbombningar mot Somalia skulle kunna äga rum redan i början av 2002. Jemen har också nämnts som ett potentiellt mål. Den jemenitiska regeringen har redan ingått ett samarbetsavtal med USA och attackerat förmodade al-Qaida baser. En kontingent bestående av över 600 amerikaner har nu stationerats på södra Filippinerna för att, i ett gemensamt kommando med den inhemska militären, leda operationer mot den muslimska Abu-Sayaf gerillan. Klart är att åtgärder av det här slaget snarare är till för att höja krigsberedskapen i USA och Storbritannien, som en förberedelse för mer strategiska militära operationer, än att på allvar slå mot terrorister. Washington hävdar också – passande nog – att al-Qaida har "icke aktiverade celler" i hela 60 länder över hela världen.

**Översättning: Anders Karlsson
Från Green Left Weekly**

kära läsare

” Det budskap jag vill ge er är att det inte finns en plats på jordens yta som vi inte kan nå”. Det här sturska och maktfullkomliga yttrandet fällde den amerikanske generalen John Sheehan i samband med en militärmanöver i Kazakstan 1997. I bakgrunden ekar också George Bush majestätiska stämman från kriget i Persiska viken 1991: "Vi har nu inträtt i en världsordning där huvudregeln för politiska beslut kan sammanfattas med orden **det vi säger gäller!**".

Och visst kan det i dessa tider – när de årliga amerikanska militärutgifterna närmar sig astronomiska fyra biljoner, när en väv av militärbaser spänns över det energirika Centralasien, när vi ser ett USA som frustar av erövringslust och som därtill är den obestridliga globala ekonomiska giganten – kännas som om "historien tagit slut", i så måtto att vi för evigt kommer att tvingas leva under pax americana. Men det man kan lära sig av historien är att allt hela tiden är ständigt förändring, det enda som är stabilt är instabiliteten – liksom romarriket gick under, liksom solen till slut gick ner också i det brittiska imperiet kommer tids nog även skymningsstunden i det amerikanska världsherraväldet. Vid horisonten kan vi redan skönja hur spänningen ökar mellan USA och den nykapitalistiska jätten Kina. Österns drake kastar nu med full kraft sig in i det stora spelet om de rika energitillgångarna i den kaspiska regionen och utan att blinka säljer Kina vapen till de av USA pariastämplade staterna Irak och Iran. Genom sitt nyvorna medlemskap i WTO stiger landet fram som en fullvärdig aktör i det världsekonomiska systemet.

När vi nu ägnar en stor del av detta nummer åt effekterna av USA:s krigshärjningar och de härskandes världsordningen kan det tyckas ge en dyster beskrivning av världen, Men det är inte hela bilden. Det finns sprickor i muren. På det nyligen hållna World Social Forum i Porto Alegre i Brasilien vittnade brasilianska fattigbönder om sina ockupationer för att få jord, Ecuadors indianer beskrev sin kamp mot Internationella valutafondens diktat, där uppmärksammades den bolivianska fattigbefolkningens segerrika kamp mot privatisering av dricksvattnet, etc. Där samlades tiotusentals människor som inte ställer upp på härskarnas diktat utan istället för fram hoppet om att **en annan värld är möjlig!**

”DÖD ÅT JUDEBOLSJEVISMEN!”

– ett bortglömt kapitel om antikommunismen

Myten om att bolsjevismen var en del av en judisk världskonspiration var utbredd i konservativa kretsar under 1900-talets första decennier. Det blev så småningom också en draksådd som gav rika skördar åt nazismen, genom att många antikommunistiska rörelser gav sitt aktiva stöd åt Förintelsen under mytens täckmantel

När de tyska styrkorna invaderade Sovjetunionen sommaren –41 inleddes den avgörande fasen i det vi idag kallar Förintelsen av det judiska folket i Europa.¹ Den utlöstes inte bara för att tyskarna där på sovjetterritoriet stötte på stora judiska befolkningskoncentrationer, eller för att man förde striderna med ett kolonialkrigs hänsynslöshet där den germanska övermänniskan antogs ha rätt – och skyldighet – att krossa ”underlägsna” folk och raser.

Kriget i öster var ett kombinerat ideologiskt, geopolitiskt och socialt krig för att förjunta sovjetssystemet och kommunismen. Det fördes med (för att använda ett uttryck av Andrés Gerrits) ”en av 1900-talets kraftfullaste myter” som motiv; myten om ”jude-bolsjevismen”.²

Under de senaste årens två historiska rannsakingar, av kommunismen och dess förbrytelser samt av Förintelsen och dess förutsättningar i europeisk kristen kultur, har inga beröringspunkter verkat finnas mellan de två: annat än i deras egenskap av två parallella exempel på 1900-talets extremism och folkmord. Den enda kontaktpunkten av annat slag har varit föreställningen (med rötter i den tyska historikerstriden på 1980-talet) att nazismen och dess folktrotningar i huvudsak var en följd av bolsjevismens terror i Ryssland och kommunismens hot i Centraleuropa och Tyskland efter första världskriget.³ Men att nazismens ideologiskt uttalade måltavla just var bolsjevismens och kommunismens judiskhet, att det var mot den ”judiska världskonspirationens bolsjevistiska centrum” som Förintelsen släpptes lös, har knappast alls uppmärksamats.⁴ Möjligen har en sådan koppling verkat störande, eftersom den komplicerar förståelsen av såväl Förintelsen som Sovjetkommunismen.

RYSK ANTISEMITISM

När de tyska SS-styrkorna trängde österut upptäckte de snabbt att formeln ”Död åt Jude-bolsjevismen!” – alltså likvideringen av partisaner, kommunister och sovjetiska myndighetsrepresentanter, liksom konfiskering av egendom och rensning av städer och byar från motstånd under parollen om att förjunta judisk kommunism – var ett oslagbart verktyg; från Estland till Ukraina. Det var, understryker exempelvis Anton Weiss-Went vid avdelningen för studier i Judaism på universitetet i Tartu, just kopplingen judiskt – kommunistiskt som möjliggjorde mobiliseringen av etniska nationalistiska och högeraktivister för att massakrera Estlands

judar efter 1941.⁵

John Garrard noterar att när de tyska SS-trupperna lanserade sitt tema om jude-bolsjevismen mottogs de omedelbart av en redan djupt rotad och äldre antikommunistisk antisemitism – med rötter i 20-talets och det tidiga 1900-talets motrevolutionära föreställningsvärldar i det forna ryska imperiet.⁶

Sedan pogromerna på 1880-talet, hade antisemitismen varit ett framträdande tema i försvaret av tsarismen mot liberala, demokratiska, socialistiska och revolutionära strömningar.⁷ För den reaktionära Ryska Folkunionen och dess Svarta Hundraden blev Sions Visers Protokoll – de förfälskade handlingarna från en påstådd judisk världskomplot, som producerats av den ryska Ochranan vid tiden för Dreyfus-affären – en bibel mot utmanare som representerade det moderna.⁸ Med nederlaget mot Japan och revolutionen 1905, bakslagen i första världskriget och Februarirevolutionen 1917, cementerades tanken på en judisk världskonspiration hos den ryska motrevolutionen. Bolsjevismens maktövertagande och utvecklingen mot inbördeskrig gav demoniseringen av revolutionens olika krafter ett gemensamt och tydligt fokus.

Att flera ledande bolsjeviker var judar är ett faktum, liksom att sovjetregimen innebar en judisk emancipation.⁹ Visserligen drabbades judar, varav många livnärde sig på handel och småhantverk, i högre grad av bolsjevikernas krigskommunism än många andra etniska grupper.¹⁰ Kampanjerna mot kyrkan och religionen stängde även synagogor och talmudskolor och det judiska socialistpartiet Bund förbjöds i likhet med övriga oppositionspartier. Ändå innebar sovjetmaktens första år dramatiskt förändrade möjligheter för den judiska befolkning som inom det forna tsarimperiet varit förvisade till särskilda territorier, yrken och utsatt för andra särbestämmelser – samt ständigt riskera förföljelse och pogromer. ”För första gången, och under ett ytterst dramatiskt skede i områdets historia”, skriver Gerrits, ”fick judar, eller åtminstone individer som betraktades så, politisk makt.”¹¹

20-talets Sovjetryssland såg en uppblomstring av judisk kultur utan like i form av yiddish-kulturen – med skolor, teatrar, tidningar och judiska sektioner – inom det maktägande bolsjevikpartiet.¹² Redan före revolutionen hade Lenin uttryckligen deklarerat att alla restriktioner av judarnas rättigheter skulle avskaffas.¹³ I januari 1918 tillsatte sovjetregeringen ett särskilt kom-

missariat för judiska nationella frågor och sommaren samma år förbjöds i lag alla antisemitiska organisationer och yttringar av antisemitism.¹⁴ Vid tionde partikongressen 1921 nämndes särskilt judarna när ”de nationella minoriteternas rätt till fri nationell utveckling” fastslogs och i vitryska sovjetrepubliken, med största andelen judiska samhällen i Sovjetunionen, upphöjdes yiddish till ett av republikens fyra officiella språk.¹⁵

ANTISEMITISK KONTRAREVOLUTION

På den motrevolutionära sidan växte samtidigt övertygelsen om bolsjevismens judiska karaktär, i synnerhet bland forna militärer, aristokrater och tsaranhängare som redan tidigare brännmärkt alla opposition med antisemitiska tillhyggen. ”Antisemitism och kontrarevolution var en och samma sak”, sammanfattar André Gerrits.¹⁶ Bland de ”vita” styrkorna distribuerades propaganda och litteratur på temat om den judisk-bolsjevikiska konspirationen, en idé som hade blivit till ”en besatthet” hos många av de vitas ledare och som även drabbade flera av bolsjevismens motståndare på den icke-tsaristiska sidan, som mensjeviker och socialrevolutionärer.¹⁷

Men föreställningen om bolsjevismen som judisk och det antisemitiskt präglade motståndet mot sovjetregeringen var emellertid inte begränsat till de ”vita” styrkorna. Nicolas Werth ger i ”Kommunismens Svarta bok” ett stort antal exempel på hur motståndet mot bolsjevikregimen från helt andra grupper också ofta formulerades i antijudiska termer. Det kunde handla om arbetarrevolter som i Putilovverken mars 1919 samt i Orel, Briansk och Astrakan under samma vår.¹⁸ Det kunde gälla bondeupproren i Sydryssland och Ukraina där Grigorievs, Machnovs och Zelenys anarkistleda bondearméer svepte fram.¹⁹ Det kunde representeras av Simon Petliuras ukrainska nationalister samt av de upproriska kosackerna i Kuban och vid Don.²⁰ Werth noterar hur de alla drog i fält bakom slagord som ”död åt de judiska kommissarierna”, men reflekterar inte kring någon vidare innebörd av detta än att arbetare och judar i allmänhet var stadsbefolk-

EN ARTIKEL AV HÅKAN BLOMQVIST

Artikelförfattaren är arbetarhistoriker.

Han har bland annat skrivit böcker om Nils Flyg och Arthur Engberg samt givit ut boken *Den röda tråden, om arbetarrörelsens historia*

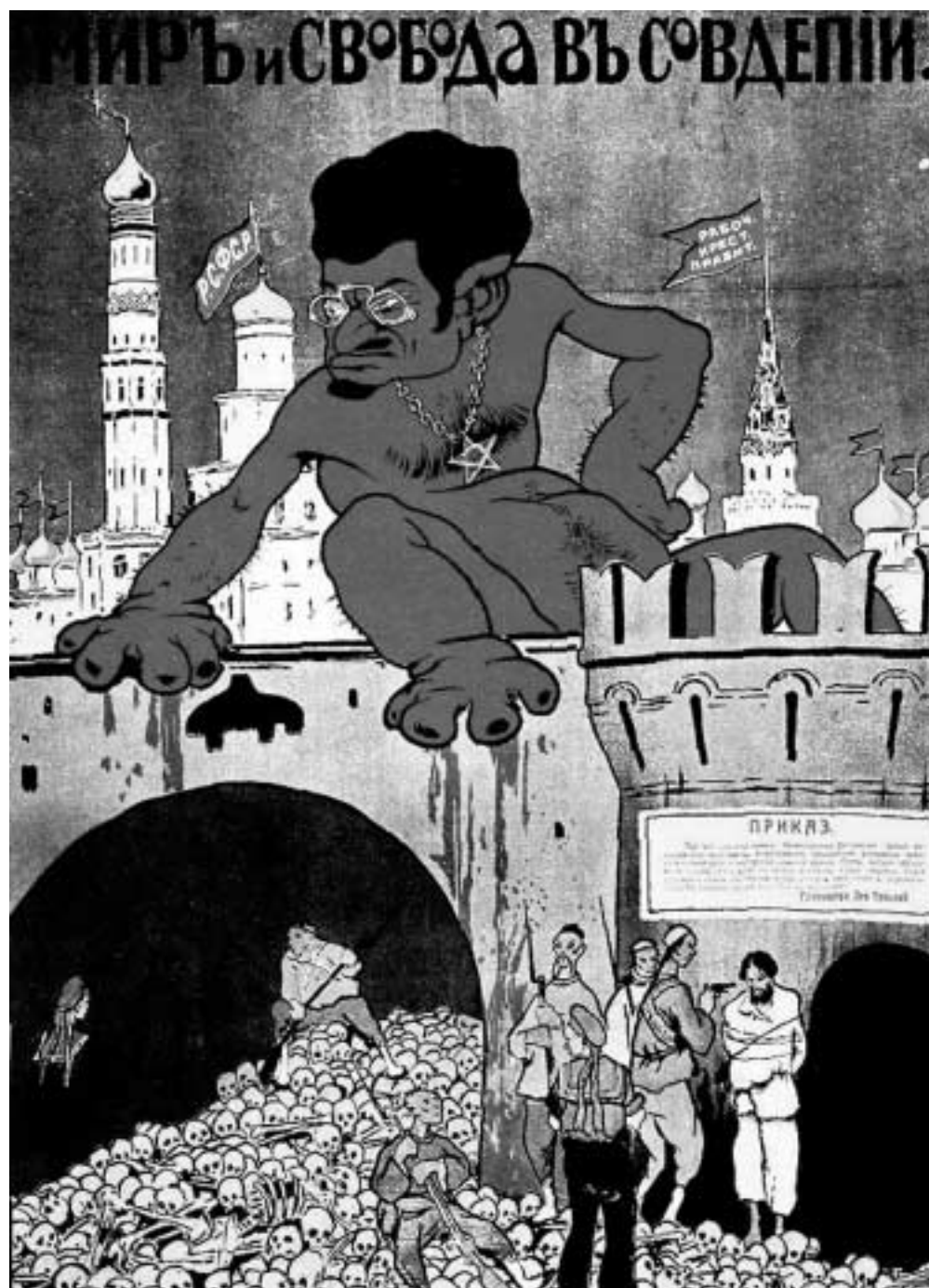
ning medan de upproriska (med undantag för ett antal arbetarstrejker) levde på landsbygden.²¹ Men bara motrevolutionärernas antijudiska pogromer i Ukraina och Sydryssland skördade bortåt 150 000 offer och "kampen mot judebolsjevismen" fördes från Judenitj i Baltikum till Koltjak i Sibirien.²² Just det temat – judarnas roll... och själva existens! – var en av inbördeskrigets dominerande motsättningar; där bolsjevikerna i huvudsak försvarade judarna och en judisk emancipation, medan stora delar av motrevolutionen grupperade sig kring antisemitiska föreställningar och lösningar. Även röda arméförband kunde göra sig skyldiga till övergrepp och mord, inte minst Budennitjs röda kosackrytteri. Men, skriver Peter Kenez: "Medan detta är delvis sant, är det likaså klart att de sovjetiska ledarna var villiga att bekämpa pogromer och bestraffa förövarna. Som ett resultat räknades Röda Arméns offer endast i några få hundra jämfört med de tusentals som slaktades av de vita."²³ Efterhand drog judarna slutsatsen, skriver Kenez, att trots dess ekonomiska politik och enstaka pogromer från illa disciplinerade röda arméstyrkor, erbjöd sovjetmakten "störst chans för överlevnad".²⁴

VÄRLDSKONSPIRATIONEN

Också den europeiska antibolsjevismen från tiden kring det ryska inbördeskriget och den tyska revolutionen 1918-19 till åtminstone in i mitten av 20-talet, formulerades ofta utifrån temat om bolsjevismens judiskhet. De ryska tsaranhängare som redan 1918 tvingades till landsflykt i Tyskland bildade ett ideologiskt nav kring vilket den tyska extremhögern efter kejsardömet fall kom att formera sig – och formulera sin världsbild.²⁵ Inte minst genom naziideologen Alfred Rosenberg, som själv utgjorde en del av denna ryska exilmiljö (han var ursprungligen rysk medborgare som 1918 förenade sig med de tyska truppernas reträtt från Ryssland efter Brest-Litovskfreden).²⁶ I den miljön flöt Sion Visers protokoll och föreställningen om bolsjevismens judiskhet samman till den "judisk-bolsjevikiska världskonspirationen".

Spartakistupproret i Berlin, den bayerska och ungerska rådsrepubliken – med flera judiska revolutionärer som Rosa Luxemburg, Ernst Toller och Bela Kun på framskjuten plats – tycktes bekräfta bilden av vad som stod på spel.²⁷ Under sommaren 1920, när den sovjetiska Röda Armén efter Pilsudskis polska anfall trängde in över Polens gränser, sände den polska biskopsstyrelsen en flammande maning om hjälp till den romersk katolska kyrkan, som lästes upp i kyrkor över hela världen: "Bolsjevismens verkliga mål är världsherravälde. Den ras som har ledningen över bolsjevismen i sina händer, har redan i det förflutna underkuvat hela världen genom guldet och bankerna, och nu, driven av den eviga imperialistiska girigheten som flyter i dess ådror, syftar den redan till att slutgiltigt lägga nationerna under sitt härskarok. (...) Bolsjevismens hat riktas mot Kristus och Hans kyrka, i synnerhet eftersom de som är ledare för bolsjevismen i sitt blod bär det traditionella hatet mot kristendomen. Bolsjevismen är i sanning förkroppsligandet och inkarnationen av Antikrist på jorden."²⁸

Genom Sion Visers Protokoll och mängder av liknande dokument som sade sig "avslöja" förekomsten av en judisk-bolsjevikisk världskomplot, skapades under de första efterkrigsåren

Den bloddrypande bolsjevikiske juden. Här i Trotskijs gestalt.

en veritabel hetsstämning inom pressen och politiken även i väst. Det brittiska Foreign Office publicerade 1919 en officiell vitbok som fastslog att bolsjevismen hade sitt ursprung i tysk propaganda och utövades av internationella judar med syfte att paralysera näringslivet så att detta kunde köpas upp av judarna.²⁹ Den ansedda tidningen The Times ägnade samma år stort utrymme åt att diskutera om bolsjevismen kunde tolkas som en judisk hämnd. Men tidningens korrespondent i Ryssland, Robert Wilton, tvekade inte att fastslå att bolsjevikerna var judiska agenter.³⁰ Sion Visers Protokoll utgavs 1920 på det ansedda förlaget Eyre & Spottiswoode – His (or Her) Majesty's Printers – och anmäldes positivt av The Times som ställde frågan om nationen utkämpat dessa tragiska krigsår mot den tyska faran bara för att hamna i en "Pax Judaeica", vars följder inte skulle bli mildare än kaiser Wilhelms bödlars.³¹ Andra stora brittiska tidningar, som The Spectator och The Morning Post inledde formliga kampanjer mot den judisk-bolsjevikiska "konspirationen gentemot civilisationen" och krävde en Kunglig kommission för att undersöka det världsjudiska

ledarskapets förehavanden: "Vi måste dra ut konspiratorerna i ljuset, riva av dem deras anskrämliga masker och visa världen hur löjliga och ondskefulla och farliga sådana samhällets plågoandar är."³² Samma tongångar spreds till Frankrike och de flesta andra europeiska länder där inte bara extremhögern utan även etablerade media, förlag och politiker förde ut konspirationbudskapen från Sion Visers Protokoll och andra "avslöjande" dokument.³³

Men också på andra sidan Atlanten grep paniken omkring sig. Från hösten 1919 började enstaka utdrag ur konspirationdokumenten spridas i amerikansk press under rubriker som "Röd Bibel manar till våld" och "Röda konspirerar för att krossa världen".³⁴ Snart duggade larmsignalerna om ett världsbolsjevikiskt maktövertagande tätt. Amerikanska senatsförhör 1919 underströk att bolsjevikrevolutionen leddes av judar.³⁵ Och tidningsrubrikerna smattrade: "Trosky Leads Jew-Radicals to World Rule. Bolshevism only a Tool for His Scheme."³⁶ Bilkungen Henry Fords tidning The Dearborne Independent med en upplaga på trehundra tusen exemplar, började på hösten 1920 hamra ut

temat från Sions Vises Protokoll om klasskampens, strejkernas, fackföreningarnas och bolsjevismens roll i den judiska världskomploten.³⁷ Artiklarna publicerades också i bokform under rubriken *The International Jew*, boken som i USA trycktes i en halv miljon exemplar, översattes till 16 olika språk och nådde under 20-talet, enligt Cohn, uppskattningsvis flera miljoner läsare³⁸ – med sitt budskap att bolsjevismen var en produkt av en judisk världskonspiration. Att ett idolporträtt av Henry Ford länge flankerade Hitlers skrivbord var ingen slump. "Vi ser till Henry Ford som ledare för den växande fascistiska rörelsen i Amerika..... Vi har just låtit översätta och publicera hans antijudiska artiklar. Boken sprids i miljontals över hela Tyskland", citerades Hitler i amerikansk press.³⁹

SVENSK SÄKERHETSPOLIS VARNAR

Även i Sverige fanns, som Mattias Tydén har visat, tidiga föreställningar inom handelns organisationer och i bonderörelsen om att socialism och demokratiska sekulära idéer överhuvudtaget, var något judiskt. "Låt oss aldrig glömma att liksom socialismen är en judisk uppfinning, så är ock de moderna slagorden frihet, jämlikhet, broderskap, individualism, hela denna störtflod av förvirrade fraser och teorier judarnes verk", ansåg Bondeförbundets tidning *Landsbygden* på ledarplats så sent som 1924.⁴⁰ Och för tidningen *Köpmannen* var det självklart att sovjetstaten dirigerades av judar som inte minst var "de ryska butikernas nya herar".⁴¹ Inom den tidiga svenska arbetarrörelsen var det däremot vanligare att förknippa det judiska med bank- och handelskapitalism, inte minst i den populär- och skämtpress, Naggen, *Karbasen* mfl som riktade sig till de breda lagren.⁴²

Med bolsjevikrevolutionen, det ryska inbördeskriget och revolutionerna i Tyskland och Ungern efter världskriget, fick föreställningen om "judebolsjevismen" fäste även här. I tidningsartiklar, politiska pamfletter och litteratur spreds uppfattningen att den ryska bolsjevismen

bars upp av judar och att "proletariatets diktatur" hade en judisk karaktär. Det var de etablerade förlagen som publicerade böcker som Fords "Den internationelle juden" (Almqvist & Wiksell 1924)⁴³, Hilaire Bellocs "Judarna och vi andra" (Natur & Kultur 1923)⁴⁴ eller arbetarliberalen Anton Nyströms böcker "Judarna förr och nu" 1919 samt "Polen förr och nu" 1925 där kopplingen bolsjevismen och det judiska var rent självklar.⁴⁵

Bolsjevismens specifikt judiska karaktär bestod, hävdades det, av dess nationslöshet, messianism och tro på apokalypsen. I marxistiska termer uttrycktes det hela "kommunistisk international", "världsrevolution" och "kapitalismens undergång" – som i första Mosebok, men med andra ord. Den representerade en monoteistisk idé om den enda sanna guden leninismen – och med tanken på det utvalda folket i centrum (det bolsjevikiska avantgardepartiet och proletariatet)... osv. Denna "judiska anda" hos bolsjevismen var ett uttryck inte bara för gammeljudisk religion utan också för den judiska rasens särdrag, såsom dessa kommit att utvecklas under tidernas lopp.⁴⁶ Det kan understrykas att inte alla dessa beskrivningar av judebolsjevismen var hatiskt fientliga, ibland kunde de tvärtom uttryckte en slags "förståelse", på temat: 'eftersom det judiska folket, eller rasen, förtryckts så hårt och förvägrats alla rättigheter, är det inte att förvåna att den tagit en sådan gruvlig hämnd som i Ryssland.'⁴⁷

I mer brutal och handfast form överfördes antagligen tanken på "judebolsjevismen" som fiende, till svensk mark, av Svenska kåren som våren 1919 kämpade i Estland under Martin Ekströms ledning mot bolsjevikerna. Några av kåristerna fortsatte som frivilliga i Vita svenska legionen som kämpade i Judenitj nordvästarmé för att från Estland inta Petrograd hösten 1919. Svenskarna deltog i ockupationen av Pskov där judar och misstänkta röda massakrerades i två månader innan Trotskijs motoffensiv drev tillbaka dom till Narva.⁴⁸ Att de svenskar som kämpade i svenska legionen eller på Balttyskarnas sida i Lettland fick direktkontakt med föreställningen om bolsjevismen som judisk måste varit ofrånkomligt eftersom just i de balt-ryska gränsområdena ägde många "vita" pogromer mot judar rum med bolsjevikiska vedergällningar som följd.⁴⁹

En annan kanal var den svenska säkerhetspolisen som genom sitt samarbete med tyska kollegor kunde rapportera från en studieresa till München i november 1921 om hur ledarna för revolutionsförsöket 1919 varit judar som formligen invaderat Bayern och drivits av ett "gränslost rashat" att mörda personer ur borgerligheten. "Det torde näppeligen numera kunna bestridas", skrev rapportören, "att det var judar som planlade och ledde revolutionen i Ryssland, Tyskland och Ungern. Detta såväl som det förhållande, att judarna stå i spetsen för arbetet på en tilltänkt världsrevolution, är även bevisat."⁵⁰

Myten om judebolsjevismen upptogs inte bara inom den svenska borgerligheten, militären och säkerhetspolisen utan kunde få en återklang även i arbetarrörelsen där Arthur Engberg i s-tidningen *Arbetet* under 20-talets första år kunde brännmärka bolsjevismens påstådda judiskhet med ord som: "Överallt i 'kommissariernas värld' möter man juden. Det finns fog för påståendet att proletariatets diktatur i Ryssland i själva verket betyder judens diktatur över ryssen."⁵¹ I Engbergs antibolsjevism fanns under den perioden inflät en antijudiskhet enligt ungefär samma tankeslingor som hos Henry Ford och andra – minus, förstås, den fiendskap mot arbetarrörelse i allmänhet som rådde i högerkretsar. För Engberg var bolsjevismens judiskhet snarare ett uttryck för att kommunismen inte hade någonting med den jordbundna nationella svenska arbetarrörelsen att göra.⁵²

JUDISKA INFLYTANDET UTPLÅNAS

När pansarkolonerna rullade in över sovjetterritoriet 1941 och Einsatzgruppen tillsammans med lokala hjälppoliser och frivilliga inledde sin klappjakt på "judebolsjevikerna", påbörjades i verkligheten andra akten av det drama som inlets drygt tjugo år tidigare. Den tyska nationalsocialismen och Tredje Riket utgjorde den ideologiska och materiella brygga som förband motrevolutionens antisemitiska antisocialism från det ryska inbördeskrigets dagar, med det europeiska korståget mot Sovjetunionen.

Stora delar av den opinion som i början av 20-talet hade tagit till sig myten om den judebolsjevikiska världskonspirationen hade efterhand fått andra skräckvisioner att oro sig över. Den tyska nazismens frammarsch mot slutet av 20-talet med växande nationalistiska diktaturhot i flera europeiska länder blockerade den antisemitiska sidan av antibolsjevismen inom

den demokratiska borgerlighet som inte accepterade klappjakt på judarna. Tidningen *The Times* hade redan 1921 publicerat en artikel som avslöjat Sion Vises Protokoll som förfälskning och 1927 svor sig Henry Ford fri från sin egen bok och *The Dearbornes* kampanjer.⁵³ I sammanhanget bör heller inte Stalins maktövertagande i Sovjetunionen, som mot slutet av 20-talet rensade ut många av de ledande judiska bolsjevi-

kerna och avskaffade de judiska partisektionerna nonchaleras.⁵⁴ "Judebolsjevismen", framstod inte längre som så judisk och Stalins socialism "i ett enda land" blev alltmer nationellt rysk.

Men sådden var i jorden och den tyska nationalsocialismen garanterade att ingenting glömdes. Vid Hitlers maktövertagande hade redan trettio tre tyska upplagor utgivits av Sion Vises Protokoll⁵⁵ och inom stora delar av den tyska medelklassen var sambandet judiskt-bolsjevikiskt fastslaget.⁵⁶ När Tredje Rikets tryckpressar på 30-talet började pumpa ut konspirationslitteraturen om judebolsjevismen i nya och än större massupplagor fanns rika källor att ösa ur.⁵⁷ Och även om förlagen utanför Tredje Riket nu inte alltid var kungliga eller väletablerade,

kunde standardverk som Herman Fehsts ”Bolsjevism och judendom” från 1934 nå läsare som lätt kunde övertyga sig om verkens förankring i till synes digra undersökningar och avslöjande dokumentationer som utförts bara ett decennium bort av då högst respekterade personer och institutioner.⁵⁸

Med Förintelsen i öster förverkligades inte bara det program som motrevolutionens antisemitiska krafter uppställt under det ryska inbördeskriget. Bakom myten om den judiskbolsjeviska världskonspirationen utrotades också verklighetens starka judiska inslag i den central- och östeuropeiska socialismen. Om det nazistiska korståget misslyckades med att besegra Sovjetunionen skördades samtidigt en närmast total seger mot den judiska socialism som gick upp i Auschwitz rökar. Innebörden av det för såväl världspolitikern som socialismen, återstår att söka.

Artikeln är tidigare publicerad i Tidskriften Arbetarhistoria Nr 4, 2001

Noter

1 Det var först när Wehrmacht invaderade Sovjetunionen som mordandet av judar blev ”massivt och systematiskt”, understryker exempelvis John Garrard i artikeln ”The Nazi Holocaust in the Soviet Union: Interpreting Newly Opened Russian Archives, East European Jewish Affairs vol 25, no 2, winter 1995 s 3f. Det var där tyskarna fann ”ett stort antal offer och även villiga kollaboratörer, särskilt i Litauen och Ukraina.” ibid

2 Gerrit, André ”Antisemitism and Anti-communism: The Myth of ‘Judeo-Communism’ in Eastern Europe”, East European Jewish Affairs vol 25 no 1, summer 1995 s 49 ”Kampen mot ’judisk bolsjevism’, förstörelsen av Sovjetunionen och utrotningen av Europas judar /var/ för naziregimen oupplösligt sammantvinnad till den grad att de utgjorde en och samma målsättning”, menar Enzo Traverso i Understanding the Nazi Genocide. Marxism after Auschwitz London 1999 s 105

3 För den tyska historikerstriden, Historikerstreit, 1987 se bl a Knowlton, J och Cates T (ed) Forever in the shadow of Hitler? Originaldocuments of the Historikerstreit Atlantic Highlands 1993. En aktuell diskussion kring Ernst Noltes tolkning utgörs av brevväxlingen mellan Nolte och dennes kritiker Francois Furet i Furet Francois, Nolte Ernst Fascisme et communisme Plon (Paris) 1998 I den svenska politiska debatten kring de historiska rannsakningarna har debattörer som Staffan Skott gjort sig till tolk för uppfattningen ”Utan Lenin hade vi inte haft någon Hitler”. Expressen 16/11 1998

4 Några av invändningarna mot Daniel Goldhagens Hitler’s Willing Executioners har just kretsat kring dennes bristande uppmärksamhet på kopplingen antisemitism-antikommunism. ”Då de studerat Hitlers antisemitiska tirader har flera historiker, bortsett från Goldhagen, slagits av det faktum att hatet mot judarna nästan alltid är kopplat till hatet mot kommunismen”, skriver historikern Dominique Vidal i en kritik, Le Monde Diplomatique October 1998 www.monde-diplomatique.fr /en/1998/10/14vidal.html

5 Anton Weiss Went Preconditions for the Holocaust: Estonian Jews and the ‘Judeobolshevik’ Myth, föredrag vid 3rd Conference on Baltic Studies in Europe, Södertörns Högskola 17 juni 1999

6 ”Den tyska armén och SS förde med sig känslor av extrem fientlighet mot ’judisk bolsjevism’ och de igenkände snabbt ett liknande synsätt bland många av judarnas grannar på ockuperat sovjetiskt territorium”. Garrard ibid

7 En grundlig studie av de antijudiska pogromerna i Tsarryssland och deras funktion som verktyg mot oppositionella krafter, utgörs av Klierand John D och Lambroza Shlomo ed. Pogroms. Anti-Jewish Violence in Modern Russian History. Cambridge University Press 1992. Hur den ”judiska bolsjevismen” blev den ryska extremhögerens främsta måltavla under mellankrigstiden analyseras av Laqueur, Walter Black Hundreds: The Rise of the Extreme Right in Russia New York 1994

8 Historien kring protokollens tillkomst, spridning och användning

har undersökts av Cohn, Norman Warrant for Genocide. The myth of the Jewish world-conspiracy and the Protocols of Elders of Zion New York 1967

9 I den omfattande litteraturen om judarna i Sovjetunionen utgör Gitelman Zvi Y Jewish Nationality and Soviet Politics. The Jewish sections of the CPSU, 1917-1930 Princeton New Jersey 1972, en balanserad och detaljerad framställning av perioden före den stalinistiska reaktionen. Enligt Gitelman var bolsjevikerna den falang av den ryska socialdemokratin där judar innehade förhållandevis få ledande poster. Ändå var sex av den bolsjevikiska centralkommitténs tjugo ledamöter 1917 judar och på partikongresserna 1917 och 1922 var mellan femton och tjugo procent judar. Ibid s 106. Se också Leonard Schapiros ”The Role of the Jews in the Russian Revolutionary Movement” The Slavonic and East European Review, XL 1960.

10 Enligt Cohn ibid s 122 var mer än en tredjedel av den judiska befolkningen i Sovjetryssland på 20-talet utan medborgerliga rättigheter mot 5-6 procent av den icke-judiska befolkningen. Tillhörighet till den forna aristokratin och bourgeoisin diskvalificerade under dessa år från medborgerliga rättigheter.

11 Gerrits ibid s 60

12 Gitelman s 321ff I sin vidräkning med stalintidens anti-Semitism; Stalin against the Jews New York 1994, beskriver Arkady Vaksberg den judiska emancipationen under bolsjevikregimens första år vid makten: ”Där var ett häpnadsväckande antal judar (...) i jämförelse med andelen judar i det förrevolutionära Rysslands politiska liv, det vill säga bara två eller tre år tidigare. Och den enorma och fullständigt oväntade förändring var så slående, så uppenbar, att den skapade en förvåning uppfattning om judarnas verkliga roll i regeringskretsarna, en förvrängning även bland de fördomsfria, och ett behov bland de fördomsfulla att vända detta nya fenomen i rysk historia till något negativt.” ibid s 24

13 Rubin, Ronald I The Unredeemed: Antisemitism in the Soviet Union Chicago 1968 s 61

14 Dekret mot antisemitism 27/7 1918, refererat i Lindgren, Stefan Lenin Stockholm 1999 s 182

15 Rubin ibid s 62

16 Gerrits ibid s 65

17 Cohn ibid s 121

18 Werth, Nicolas ”Un état contre son peuple. Violences, répressions, terreurs en Union soviétique” i Courtois, Stéphane (ed) Le livre noir du communisme Paris 1997 s 99f

19 Werth s 109f

20 Werth s 114

21 Werth s 109

22 Peter Kenez ”Pogroms and white ideology in the Russian Civil War” i Klierand, Lambroza ibid s 293 ff. Enligt Kenez döddes tio procent av Ukrainas judiska befolkning, ibid s 302. Den judiska forskaren Benjamin Pinkus anser att siffran för Ukraina kan vara 75 000 dödade i 2000 pogromer. Siffrorna över det totala antalet offer för motrevolutionens antisemitiska pogromer 1918-20 tycks mycket svåra att fastställa. ”De enorma massakrer mot judar som nazisterna genomförde”, skriver Cohn, ”har överskuggat allt som ägde rum tidigare, så att få människor nu känner till förspelet som ägde rum i Ryssland mellan 1918 och 1920.” Cohn ibid s 123

23 Kenez ibid s 301

24 Kenez ibid. För en ledigt skriven skildring av den judiska socialismen och bolsjevismen i Östeuropa och Ryssland, se Salomon Schulmans Jiddischland. Bland rabbiner och revolutionärer Nora 1996

25 Cohn s 128 ff

26 Cohn s 194

27 I den ungerska rådsrepubliken 1919 utgjordes bortåt trettio av de fyrtioåttio folkommissarierna av judar eller socialister med judisk bakgrund, hävdar William McCagg jr som undersökt Ungerns urbana revolution, citerat i Gitelman ibid s 106

28 citerat efter Cohn s 164f

29 Cohn s 150f

30 ibid s 151

31 ibid s 152f

32 ibid s 155

33 ibid s 165ff

34 The Public Ledger I Philadelphia, oktober 1919, citerad av Cohn s 156

35 Cohn s 158

36 Chicago Tribune 19/6 1920 citerad av Cohn s 156

37 Cohn s 158 ff

38 ibid s 162

39 Chicago Tribune, citerad av J R Carlson ”Under Cover”, New York 1943 s 210, återgivet av Cohn s 162.

40 Tydén, Mattias Svensk antisemitism 1880-1930 Uppsala Multiethnic Papers 8, Uppsala 1986 s 45

41 Citerat av Tydén, ibid s 42

42 Se den monumentala undersökningen av Lars M Andersson En jude är en jude är en jude Lund 2000

43 Henry Den internationalen juden Stockholm 1924

44 Belloc, Hilaire Judarna och vi andra. En gammal konflikt och dess lösning Stockholm 1923.

45 Nyström, Anton Judarne förr och nu, samt Judefrågan i östra Europa och dess lösning Stockholm 1919, Nyström, Anton Polen förr och nu. Skildringar ur Polens historia från statens grundläggning till 1925 Stockholm 1925

46 Typexemplet är kapitlet ”Är det judiska Kahal det moderna Sovjet?” i Ford s 190ff samt ”Den all-judiska prägeln på det röda Ryssland” ibid s 248ff

47 Se exempelvis Hilaire Belloc som menade att ”grund finnes för påståendet att denna komplott av judar mot det gamla ryska samhället var tillkommen som hämnd av en förtryckt ras. Däri ligger en god del sanning. Säkert är att de flesta av de judar, som efter revolutionen finga makten i de ryska städerna, törstade efter hämnd på den ryska statskroppen lika häftigt som vilket annat förtryckt folk som helst önskat sina förtryckares fördärv.” Belloc s 110. Även Nyström 1919 s 264 som menar att ”hämnd för flydda tidens judeförföljelser i ej ringa mån låg bakom denna judarnes aktivitet för omstörtningen af Ryssland o. a. kristna stater”.

48 Ericson, Lars Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talet Lund 1996 s 188f

49 ibid

50 ”Iakttagelser och rön under en vistelse i Tyskland november månad 1921” Lista 5, Handlingar rörande Övetståthållarämbet. Krimavd. 6 roteln. Sakdossier. RA

51 Arthur Engbergs ledare i s-tidningen Arbetet 12 mars 1921.

52 För en undersökning av Engbergs syn på bolsjevismen och det judiska se Blomqvist, Håkan Socialdemokrat och antisemit? Den döda historien om Arthur Engberg Stockholm 2001

53 Cohn s 155 och 161

54 Gitelman s 443ff

55 Cohn s 138

56 Angående den tyska medelklassens förhållande till antisemitismen se Cohn s 137ff och 173ff

57 André Gerrits pekar på det väldiga antal titlar kring bolsjevismen som judiskt hot, vilka utgavs under 20- och 30-talet i Tyskland och på andra håll. Ibid s 54

58 Fehst, Herman Bolsjevism och judendom utgavs i en förkortad upplaga på svenska av Svea Rikes förlag Stockholm 1935, och utgör en aktualiserad kvasivetenskaplig provkarta på 20-talets antisemitiska konspirationsmyt.

PIPELINEPOLITIK

– Den kaspiska regionen och Afghanistan i USA:s fokus

I skuggan av kriget mot Afghanistan har USA stärkt sitt inflytande i hela Centralasien. Amerikansk militär personal finns idag på plats i alla länder utom Turkmenistan. I Kirgistan anläggs en stor flygbas vid gränsen mot Kina. Frågan är om det kommer att bli startskottet för skärpta stormaktsmotsättningar över de väldiga energitillgångar som den kaspiska regionen ruvar på? Richard Tanter ger oss en bakgrund till detta stora fossila spel.

Det är inte på grund av rika olje- och gasfyndigheter som USA attackerat Afghanistan, men landet har länge spelat en nyckelroll i dess planer på att säkra kontrollen över de stora men svårtillgängliga energireserverna i den kaspiska regionen. Nu när talibanerna väl besegrats och skapandet av en ny regim i Kabul satts i förgrunden aktualiseras dock frågan om hur Afghanistan skall kunna bli en trygg jordmån för pipelinesinvesteringar i mångmiljardklassen.

Amerikanska regeringar har under ett decennium ställt sig bakom USA-ledda konsortiers planer på byggande av pipelines från de stora olje- och gasfälten i Turkmenistan, genom Afghanistan och ner till Arabiska havet i Pakistan.

Under större delen av 1990-talet intog USA en välvillig hållning till talibanerna. Man uppmuntrade de amerikanska oljebolagens engagemang i Afghanistan och i regionen i sin helhet, och man gav sitt tysta godkännande till Pakistans och Saudiarabiens – två nära allierade till USA – direkta ekonomiska och militära stöd till talibanerna. Talibanerna, som står för en synnerligen primitiv sunnitisk tolkning av islam, hade för USA också den fördelen att de var djupt fientligt inställda till den shia-muslimska regimen i Iran.

Ett avgörande villkor för att anlägga pipelines genom Afghanistan är att landet uppnår någon form av politisk stabilitet. Under en tid såg USA talibanerna som den kraft som skulle kunna gå i land med detta. Hade det inte varit för deras härbärgerande av Osama bin Laden och hans

affärstidningar och oljeindustrins websajter så är det ord som "makalösa", "enorma" och "våldiga" som färgar de artiklar som beskriver denna energireservoar. Men, än mer väsentligt, dessa ord inramas av andra beteckningar – som "underutveckling", "isolering" och "politisk instabilitet". Här ligger mångmiljardvinster och väntar, men möjligheterna att realisera dessa fabulösa profiler hänger på om det går att lösa ett avgörande problem: hur skall denna olja och gas kunna komma ut på de stora marknaderna? Resurserna är i hög grad otillgängligt belägna på havsbotten, fjärran från marina transportleder och industriella centra – djupt inbäddade i ett område starkt präglat av islam.

Tidigare exporterade de kaspiska republikerna det mesta av sina energitillgångar genom ett nät av pipelines som var integrerat med övriga

Amerikanska soldater i Afghanistan

Dessa pipelines skulle gagna amerikanska intressen på ett flertal sätt:

- Rysslands position i den kaspiska regionen skulle försvagas och USA:s stärkas.
- Det skulle motverka Irans försök att stärka sin ställning i området, i och med att betydelsen av en pipeline från Turkmenistan till Arabiska havet via Iran skulle reduceras.
- Det skulle bidra till ökad produktion och ett fortsatt lågt oljepris (man räknar med att USA inom tio år kommer att importera 60 procent av sitt oljebehov, *Översättarens anmärkning*).
- Med flera importmöjligheter skulle USA:s sårbarhet på energiområdet reduceras.
- De skulle utgöra grund för ekonomisk tillväxt i regionen, vilket i sin tur borde vara en intäkt för politisk stabilitet.

EN ARTIKEL AV RICHARD TANTER

Artikelförfattaren är expert på råvarupolitik.

Al Qaida-organisation och deras så uppenbart extrema kvinnoförtryck är det inte troligt att USA skulle omprövat sin välvilliga inställning. Byggandet av pipelines hade inletts i slutet av 1990-talet. Iran uppfattade det också som att USA saktionerade Pakistans och Saudiarabiens stöd till talibanerna som en del i en långsiktig strategi för att isolera prästregimen i Teheran.

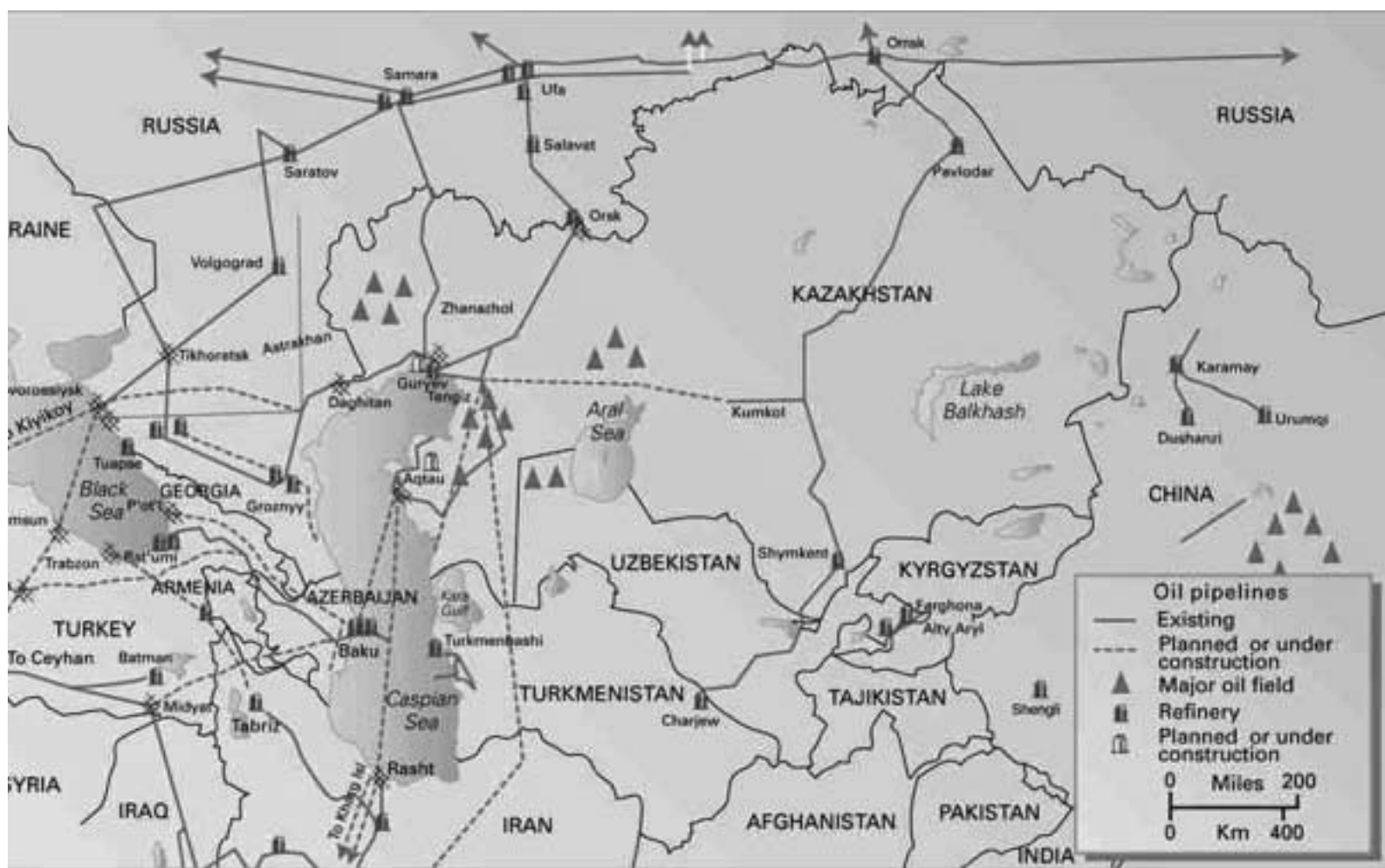
KASPISK ENERGIPROBLEMATIK

Den politiska huvudfrågan i den kaspiska regionen är hur ekonomisk utveckling skall komma till stånd. Länderna här tillhör det fattigaste området i det forna Sovjet. De styrande regimerna är mestadels auktoritära diktaturer av det mer osympatiska slaget. Det senaste decenniet har USA väl vårdat sina relationer med dessa regimer och dörrarna har öppnats för lukrativa amerikanska investeringar.

Turkmenistan, Uzbekistan, Tadzjikistan och Kazakstan flankerar den östra sidan av det kaspiska havsområdet, på vars botten det ligger oljereserver som skulle kunna konkurrera med Saudiarabiens, samt världens största oprospekterade fyndigheter av naturgas. Om man läser

Sovjet/Ryssland, men i och med Sovjetunionens sammanbrott skärptes handelsvillkoren. Vid mitten av 1990-talet hade inte längre de ryska uppköparna råd att betala världsmarknadspriser. Gazprom, det gamla sovjetiska oljebolaget som ägde ledningarna, sålde dessutom sin egen olja i konkurrens med de kaspiska republikernas tillgångar. Efter en betalningsdispyt 1997 nekade Gazprom Turkmenistan tillträde till sina ledningar, ett dråpslag som fick till följd att den turkmeniska BNP:n föll med 25 procent. Det ryska nätverket av pipelines är i sig föråldrat, slarvigt byggt som det är med gammalmodig teknologi. Det skulle behöva en renovering för miljarder dollar.

Ett litet antal pipelines har byggts, men betydligt fler befinner sig ännu bara på planeringsstadiet. Alla tänkbara ledningsruttor är dock förknippade med miljardkostnader i dollar och stora politiska konvulsioner. Om situationen i Afghanistan stabiliserades skulle bokstavligen portarna öppnas för miljarder dollar i vinster för amerikanska och japanska bolag, liksom för regeringarna i Turkmenistan, Afghanistan och Pakistan. En central pusselbit i USA:s strävan

efter dominans i den kaspiska regionen skulle falla på plats.

PIPELINESLAGET

Vilka olika ledningsrutter är det då som konkurrerar med varandra i området?

1. Den norra ruten genom Ryssland till den turkiska Svarta havskusten

En redan existerande rysk pipeline till hamnen Novorossiysk vid Svarta havet kan länkas till de nya oljefälten i Azerbadjan och Kazakstan. Denna plan, som stöds av mäktiga krafter och involverar såväl det Rysk-Kaspiska Oljekonsortiet som utländska bolag, är dock behäftad med flera svåra stötestenar. För det första passerar ledningen genom det krigshärjade Tjetjenien. För det andra vänder sig USA mot denna lösning genom att det skulle gagna Ryssland. För det tredje är Turkiet negativt till att fler ryska olje- och gastanker skall trafikera det redan överbelastade sundet Bosporen, som förbinder Svarta havet med Medelhavet.

2. Den västra ruten till Turkiet via Georgien

I september 2001 slöts ett avtal mellan Azerbadjan och Georgien om en pipeline genom dessa länder med destinationsort Turkiet. Det är meningen att den skall kunna tas i bruk från 2004 och den beräknas kosta en miljard dollar. Det passar väl in i EU:s planer att bygga ett nätverk av gasledningar från Kaspiska havet till Atlanten. Den politiska situationen i Georgien är fortfarande osäker, men viktigare är att denna rutt inte är geografisk tillfredsställande för de centralasiatiska länderna öster om Svarta

havet. USA är dock en ivrig tillskyndare av det här projektet. Det skulle få fart på investeringarna i området och stärka Turkiet som USA:s för närvarande viktigaste allierade i regionen, gentemot Iran.

3. Den östra ruten till Kina

En annan möjlighet, av stort värde för de växande ostasiatiska ekonomierna, vore en pipeline från Turkmenistan till provinsen Sinkiang i Kina, länkad till det kinesiska gasnätverket i riktning mot Ostkusten – och möjligen också vidare mot Japan. Problemet här är emellertid längden – över 7000 km och bitvis med mycket kuperad terräng. Kalaset skulle också enligt en studie kosta mer än tio miljarder dollar. Ett annat dilemma är att ledningen skulle kunna bli en sårbar måltavla för separatistströrelser i västra Kina. Kinas nationella oljebolag annulerade emellertid nyligen ett avtal med Kazakstan om byggandet av en oljepipeline med östlig sträckning på grund av oenighet om kostnader. Dock är Kina fortsatt starkt engagerat i det kaspiska energispelet.

4. Den södra ruten mot Iran

Turkmenistan delar en lång gräns med Iran och där är redan en gasledning på plats, länkad till de mer industrialiserade norra delarna av Iran. Iran har naturligtvis självt mycket omfattande energiresurser, men de är belägna i söder, i området kring Persiska viken. Fördjupade relationer mellan dessa stater vore fördelaktigt för dem båda. Framför allt skulle det kunna sörja för utvecklandet av andra rutter – mot Turkiet och Europa eller mot Indiska Oceanien.

Det är dock ett scenario som inte skulle tas emot positivt i Washington. USA vill på alla sätt undergräva det iranska präststyrets naturligt dominerande roll vid Persiska viken. Franska, italienska, ryska, kinesiska och malaysiska bolag investerar idag återigen i Iran, men USA:s regering håller fast vid, sanktionerna mot landet, trots påtryckningar från de amerikanska bolagen att mjuka upp hållningen. Så länge Washington upplever att de har god kontroll över oljetillgångarna i Saudiarabien och de andra konservativa gulfstaterna är det inte heller troligt att någon omprövning kommer till stånd.

5. Den sydöstra ruten genom Afghanistan till Pakistan

Den kortaste och billigaste exportvägen för den turkmeniska oljan och de stora gastillgångarna går genom Afghanistan. Amerikanska bolag har här sedan länge haft seriösa planer för byggandet av pipelines. Turkmenistan, Uzbekistan, Afghanistan och Pakistan kom 1997 överens om att bygga en gaspipeline från den turkmeniska gränsen genom de mindre kuperade södra delarna av Afghanistan ner till Arabiska havet i Pakistan, och sedan troligen vidare till den växande marknaden i Indien.

Pipelinen är beräknad att bli 1271 km lång och den turkmeniska regeringen har förbundit sig att bygga en liten anslutningspipeline till det stora gasfältet i Dauletabad. Ett konsortium av oljebolag, Centgas, bildades med det amerikanska Unocal som överlägset största delägare

(47 procent) och drivande kraft. I december 1997 gav det amerikanska energidepartementet vid ett möte med talibanska ministrar projektet sitt stöd.

Konsortiets eventuella framgång skulle givetvis vara avhängigt av en mängd olika faktorer, och då speciellt förändringar i pris- och efterfrågan på gasmarknaderna i Ost- och Sydostasien. Men helt uppenbart skulle det vara möjligt att göra stora vinster. För Turkmenistan och Pakistan, liksom för Afghanistan, skulle projektet vara ytterst fördelaktigt. För Afghanistan skulle det bli den första stora utländska investeringen sedan Sovjets invasion 1979. För Pakistan kunde det bli ett avstamp till en fördjupad industrialisering. Hur mycket Centgas erbjöd talibanerna i transitavgifter är okänt. Men Bida, Centgas argentinska konkurrent, uppges ha erbjudit talibanerna en miljard dollar i transitavgifter, plus anläggande av väg- och järnvägar och byggandet av bevakningsposter med 20 kilometers mellanrum längs med ledningen.

TVÅNGSARBETE

Den amerikanska regeringen utövade påtryckningar på Turkmenistan för att ge det Unocal-dominerade Centgaskonsortiet fördelar framför Bida. Centgas erhöll pipelinekontraktet 1997, men då man kommit så långt att man var redo att påbörja byggandet hade den politiska situationen i Afghanistan – som i amerikanska ögon tyckts så lovande i mitten på nittioalet – försämrats. Inbördeskriget pågick fortfarande, information om talibanernas kulturella extremism och kvinnoofientlighet flödade i världens medier och Afghanistan hade utvecklats till en bas för terrorism.

I augusti 1998 attackerade USA:s missiler bin Ladens läger i Afghanistan. Fyra månader senare lämnade Unocal Centgaskonsortiet. Kombinationen av instabilitet, påtryckningar från USA:s regering och protester från aktieägare och kvinnoorganisationer blev för mycket för bolagsledningen.

Den sammantagna effekten av inbördeskrig och direkta krigshandlingar från USA gjorde att det så lockande Centgasprojektet gick i stå, trots upprepade försök från regeringarna i Pakistan, Turkmenistan och Afghanistan att blåsa liv i konsortiet.

Icke desto mindre tycks det som Unocal, drivet av de enorma profiler som hägrade, var på väg att återuppta sitt engagemang i projektet förra året. Men förutom sina uppenbara problem i Afghanistan, har bolaget blivit stämt inför amerikansk domstol för sin användning burme-

siska tvångsarbetare i sitt Thailand-Burma projekt. (Om bolaget fälls blir det första gången i historien som en amerikansk domstol dömer ett företag för brott mot de mänskliga rättigheterna i ett främmande land som begåtts i direkt samband med företagets vinstdrivande verksamhet. Unocal riskerar att drabbas av miljontals dollar i skadestånd.) De amerikanska ekonomiska sanktionerna, i form av förbud mot nyinvesteringar i landet, är till stor del ett resultat av den inhemska opinionens reaktion mot den, av den burmesiska diktaturen organiserade, exploatering av tvångsarbetare som Unocal bedriver.

Samtidigt leder Unocal utvecklingen av det konsortium som planerar att bygga en 170 mil lång pipeline med en diameter på 105 cm från norra Turkmenistan, genom Afghanistan, till en pakistansk hamn vid Arabiska havet. En talesman hävdade skrytsamt inför kongressen att denna pipeline var jämförbar med den gigantiska (och ur miljösynpunkt riskabla) oljeledning som korsar Alaska. Ledningen för Unocal och dess japanska partners i projektet menar att detta projekt – till en kostnad av två och en halv miljarder dollar – är det utan tvekan billigaste sättet att föra den turkmeniska oljan till havet, där den kan skeppas vidare till Japan och Korea, och förhoppningsvis också till Kina.

Gas och olja är inte de direkta orsakerna till USA-ledningens angrepp på Afghanistan. Men det är viktigt att förstå de långsiktigt verkande krafterna i USA:s politik mot landet. Jakten på den profit som utvinningen av det fossila kolvättet genererar har varit en konstant faktor i den amerikanska utrikespolitiken i denna region i mer än ett halvsekel. Efter att i Mujaheddin ha skapat en krigsmaskin för att bekämpa Sovjetunionen under kalla kriget tappade man intresset och lät sin skapelse föröda landet. I syfte att nå den stabilitet som var nödvändiga för gas- och oljeexploatering uppvaktade man talibanregimen, tills slutligen den våldets cyklon det tidigare stödet till Mujaheddin skapat nådde USA självt i form av den storskaliga terrorisms fasa. ■

Artikeln är hämtad från webbsidan Znet
Översättning: Anders Karlsson

Stöd

röda rummet

Postgiro 13 04 07 - 0

LÖGN, FÖRBANNAD LÖGN OCH EKONOMISK STATISTIK

De rika blir rikare. Detta är ovedersägligt i denna nyliberalismens bästa av världar. Men också det fattigare blir rikare. Inkomstgapet i världsmåttstock minskar. Det hävdar i alla fall Johan Norberg och andra försvarare av nyliberalismens världsordning, och lutar sig mot internationell ekonomisk statistik. Men är det sant? Vad säger det statistiska materialet egentligen? Och vad döljer det? Peter Wolde röjer för sikt i den statistiska snårskogen.

Ett vanligt påstående bland nyliberalismens förespråkare är att en värld med kapitalism och frihandel gynnar människor på alla möjliga sätt. Utbredningen av marknadsekonomi har, menar man, gett upphov till den snabbaste minskningen av fattigdom och hunger som människan sett. Tillväxten gynnar de fattiga mest. Senast i raden är det Johan Norberg som i *Till världskapitalismens försvar* (Timbro, 2001) drar sin lans. Norberg nöjer sig inte med att framföra de vanliga försvarsargumenten för nyliberala politiska åtgärder – till exempel att det inte gör något att de ekonomiska skillnaderna ökar så länge alla får del av tillväxten, utan han hävdar att skillnaden mellan världens fattiga och rika faktiskt minskat. Han åberopar undersökningar som den som gjordes av norska utrikesdepartementet, den så kallade NUPI-rapporten¹. I denna undersökning kritiseras tidigare forskning gjord av FN-organet UNDP för att jämförelser mellan rika och fattiga länder inte tagit hänsyn till skillnader i inhemska prisnivåer. Detta kan göras genom att BNP per capita korrigeras med hänsyn till den inhemska köpkraften.

Båda dessa undersökningar har det gemensamt att hänsyn tagits till ländernas befolkningsstorlek. Kina väger tyngre än Uganda i det statistiska slutresultatet. Man har även analyserat skillnader inom länder.

Enligt UNDPs forskningsrapport HDRI 1999 har inkomstskillnaden mellan den fattigaste och den rikaste kvintilen (20 procent) av världens befolkning ökat mycket under de senaste 40 åren². Enligt norska utrikesdepartementets rapport har skillnaden mellan kvintilerna tvärtom minskat en del sedan 1960. Varför blir slutsatserna så olika? Utan hänsyn taget till köpkraftskorrigering är det en inkomstskillnad på 74 gånger. Efter köpkraftskorrigering blir de rika endast sexton gånger rikare än de fattigaste tjugo procenten. Den högre siffran återspeglar växelkursförhållanden, som dock säger mer om ekonomiska maktförhållanden och handelspolitik än om levnadsstandard. Dessa faktorer är viktiga i andra sammanhang, t ex vid förhandlingar om handelsregler inom WTO och vid Världsbankens låneförhandlingar med U-länder. De rådande växelkurserna gynnar multinationella företags investeringar i tredje världen, styr riktningen på turistströmmar, avgör bördan vid räntebetalningar från den fattiga till den rika världen och påverkar valutaspekulationer i fattiga länder med hjälp av den rika världens pengar. I klartext innebär det att den rika världens pengar är mycket värda i den fattiga världen och den fattiga världens pengar är lite värda i den rika världen. Spekulanter från den rika världen kan till exempel snabbt haverera tredje världens valutor, som vid Asienkrisen, därför att de hanterar penningssummor som är gigantiska i relation till de svagare valutorna. I relationerna mellan rika och fattiga länder råder en ekonomisk-politisk maktassymmetri till fördel för de förra som är långt större än vad som återspeglas i skillnader i levnadsstandard.

INKOMSTGAP INOM LÄNDER

Nu är det emellertid en förenkling att påstå att NUPI-rapporten ger grund för ett allmänt påstående att global handel och fri konkurrens, låga skatter med mera leder till minskade inkomstgap i världen. Trenden mot minskande inkomstskillnader gäller från mitten av 60-talet fram till nutid, det vill säga för den studerade perioden som helhet. Men efter 1980 har skillnaderna ökat. Det är under denna tiden som den marknadsliberala politiken har haft sin storhetstid över hela världen.

Tar man ytterligare en forskningsrapport i beaktande, gjord under ledning av Milanovic, ekonom vid Världsbanken, så får man en ännu mer komplex bild³. Milanovic har enbart använt sig av hushållsundersökningar. Han har vid två tillfällen – 1988 och 1993 – gjort ett urval av hushåll i 91 länder som noga undersökts med hänsyn till inkomster och utgifter. Resultatet visar att skillnaderna i de disponibla inkomsterna på individnivå ökade i världen i stort under denna korta tid som studerades. Orsaken var att landsbygden i befolkningsrika länder som Kina, Indien och Bangladesh släpade efter i inkomstutvecklingen i jämförelse med I-länderna. I Kina hade inkomstskillnaden mellan stad och landsbygd vuxit kraftigt sedan 1984. Milanovic jämför individer över hela världen utan hänsyn till BNP per capita som är ett mått på den genomsnittliga individinkomsten inom länder. Detta anser han ger en sannare bild⁴.

I flera befolkningsrika länder i Asien, som Kina, Indien och Indonesien är det främst städerna som dragit nytta av den ökande världshandeln, till exempel Kinas kuststäder. Här bor den växande medelklassen som gör att per capita BNP höjs snabbare än i rika länder och att inkomstskillnaderna mätt som köp-

kraftskorrigerad BNP minskar. BNP-relaterade mått mäter enbart genomsnittet för en befolkning i ett land. Med mindre grova mätmetoder, som när länder delas upp i fattiga och rika regioner, får man andra resultat. De fattiga regionernas genomsnittsinkomster måste med nödvändighet vara lägre än ländernas genomsnittsinkomster. I undersökningar där fattiga U-landsregioner jämförs med rika länders innekänare blir därför skillnaderna större mellan världens rika och fattiga individer än när BNP-mått används. Liknande tendenser mot ökande inkomstskillnader finns i andra befolkningsrika länder som Ryssland och USA även om det i dessa länder inte i första hand är fråga om regionala utvecklingstendenser. Dessa utvecklingsmönster berör förstås många av världens individer. BNP måttet döljer alltså inkomstfördelningen inom länder. Ett hypotetiskt exempel är ett land med ökande BNP, där några få blir otroligt rika medan majoriteten får minskande inkomster.

INFORMELL EKONOMI

Men utanför ovannämnda forskning finns andra faktorer som jag menar bör uppmärksammas för att ge en heltäckande bild. En stor del av befolkningen i de fattiga länderna odlar det mesta för husbehov. Statistik som bygger på penningtransaktioner och BNP tar inte hänsyn till denna ekonomi. Rapporter som hävdar att inkomstskillnader minskar, eller över huvudtaget att tredje världens fattiga generellt får det bättre, bortser från att dessa resultat kan bero på ökad jordlöshet. Så länge bönderna producerade egen potatis för egen konsumtion tjänade de inget på sin odling. När de sedan blir lantarbetare hos någon av byns rika jordägare eller flyttar in till städerna och arbetar i en fabrik ökar plötsligt deras inkomster. Men de måste nu köpa potatis. Det var detta som hände i England under den tidiga industrialiseringen. De från landsbygden drivna människorna arbetade i fabrikerna under helvetiska förhållanden. I Afrika införde engelsmännen hyddskatt för att tvinga människor till plantagen och gruvorna. Inträdet i penningekonomin framstår i ekonomernas statistik alltid som en ökning av levnadsstandarden medan den i själva verket kanske döljer bönder som förlorat sin jord och sin husbehovsförsörjning. Ekonomer låtsas som om den informella ekonomin endast utgör en marginell del av u-länders ekonomi. I själva

verket är ekonomisk verksamhet utanför nationalekonomins räknemått drivkraften i många utvecklingsländer, i allt från jordbrukets självhushållning till byteshandel i städernas slum och den lilla restaurangen i kvarteret.

INKOMSTUTVECKLINGEN I OECD

Om man vill veta hur den nyliberala politiken inverkar på inkomstfördelningen i världen är det rimligare att studera utvecklingen inom OECD-länder, för här finns en (på grund av penningekonomins allmakt inom produktionssfären) utförligare och tillförlitligare statistik. Enligt en rapport gjord av OECD med hushållen som målobjekt har löneskillnaderna vanligtvis ökat under de senaste 20 åren.⁵ I Europa har skillnaderna i lönerna per arbetstimme inte nödvändigtvis ökat men allt fler hushåll har fått fler löntagare (huvudsakligen på grund av kvinnors inträde på arbetsmarknaden) samtidigt som hushåll där ingen arbetar också blivit fler, t ex hushåll med ensamstående mödrar och arbetslösa. Överlag har ensamstående fått det sämre, förmodligen beroende på ökade kostnader för boende i många länder. Över hela västvärlden ökar nämligen antalet ensamhushåll eller hushåll med endast en inkomst. Fler människor än tidigare skiljer sig, flyttar ihop senare, få barn utan fast relation och lever ensamma som pensionärer.

I USA har reallönerna per arbetad timme och per arbetad vecka inom privata sektorn för personer i icke arbetsledande ställning stagnerat sedan början på sjuttioalet, samtidigt som landets BNP ökat mycket under denna tid. Även individer med grundläggande akademisk utbildning (25 procent av den arbetsföra befolkningen) har haft svårt att hänga med i löneutvecklingen. Men de med låg utbildning har förlorat mest. Endast 40 procent av hushållen har åtnjutit frukterna av den tidvis höga tillväxten. Samma mönster syns i västvärldens andra länder om än inte med samma brutalitet. Eftersom USA har den största befolkningen och är den största ekonomin inom OECD-området borde OECD:s rapporter inte förringa allvaret i landets sociala problem på det sätt man gjort när man generaliserar mellan länder utan hänsyn till deras innevånarantal. Med statistik som enbart handlar om länder döljer OECD industrivärldens största sociala misslyckande, det vill säga USA, där nästan hälften av västvärldens innevånare bor.

I Frankrike, Japan och Tyskland har lönerna för heltidsarbetande i stort sett samma spännvid som på 70-talet men arbetslösheten och andelen som arbetar deltid har ökat mycket sedan dess. I kontinentala EU-länder, har de flesta inkomsttagares reallöner endast ökat med i genomsnitt en procent per år sedan slutet av 70-talet. I Italien har löneskillnaderna ökat under 90-talet sedan lönerna inte längre automatiskt uppjusteras för inflationen. Också England och Sverige har sett betydande ökningsar i skillnader mellan inkomstgrupper. Som led i arbetsmarknadspolitiska åtgärder har i Frankrike, Holland, Tyskland och Belgien mer än hälften

EN ARTIKEL AV PETER WOLDE

Artikelförfattaren är frilandskribent. Har tidigare studerat sociologi, internationella relationer och antropologi vid Göteborgs universitet

av männen över 55 år förtidspensionerats efter att tidigare oftast arbetat till omkring 65. Något likande har skett i England om än inte i samma omfattning. Vad detta inneburit för inkomstutvecklingen framgår inte av OECD-rapporten men de som är pensionärer idag har lyckats följa med i inkomstutvecklingen tack vare de goda pensioner denna generation arbetat sig till. Om detta påståande inkluderar förtidspensionärer framgår inte av rapporten. I Europa har man alltså istället för att pressa löner förtidspensionerat ett stort antal människor.

Bland EU-länder har de hårdnande arbetsmarknadsförhållandena resulterat i ökad arbetslöshet, förtidspensioneringar, deltidsarbetslöshet, utökad studietid, etc, medan de som haft förmånen att få behålla sina heltidsarbeten fått jämlika om än svaga reallönehöjningar. I engelsktalande länder som USA, England, Australien och Kanada ledde den ojämlika utvecklingen, som redan nämnts, till kraftigt ökande löneklyftor. Arbetslösheten ökade mindre i dessa länder. Man kan hävda att de med lågt marknadsvärde, de lågutbildade, istället tvingades fortsätta arbeta för usla löner. Den totala arbetsinsatsen har ökat i USA och flera andra västländer, framför allt därför att kvinnorna har kommit ut på arbetsmarknaden sedan sextiotalet. Här har vi alltså förmodligen förklaringen till en stor del av ökningen av BNP, realinkomster för hushåll och köpkraftskorrigerad BNP. Produktivitetshöjningarna ha oftast varit högre än reallönehöjningarna. Detta har tagit sig uttryck i ökande företagsvinster på bekostnad av löner och dylikt till de arbetande.

SKATTER OCH BIDRAG

De unga har blivit fattigare på grund av att arbetslösheten slagit hårdast mot dem medan den äldre delen av arbetskraften fått relativt sett ökande inkomster. Ökningen av kapitalinkomster och det faktum att dessa fördelas mer olikt än andra inkomster har enligt rapporten inte påverkat utvecklingen i stort, då de ej väger tungt nog. Detta kan knappast stämma vad gäller USA, där en procent av hushållen äger 40 procent av ett börsvärdet på en börs som liksom i Sverige mångdubblat sitt värde under två decennier. Eftersom OECD-rapporten uttalar sig om vad som är generellt för länder och inte för individer slipper man ta ställning till vad den extremt nyliberala politiken medför för "avvikande länder" som till exempel USA. Detta är i analogi med hur man missvisande beskriver inkomstutvecklingen inom OECD.

Men dessa trender har delvis motvägts av transfereringarnas ökande effektivitet, hävdas det, progressiva skatter och bidrag till barnfamiljer med mera gör att det under perioden som helhet inte finns någon entydig trend mot ökad ojämlikhet inom OECD. Men under åren från mitten av åttiotalet till mitten av nittiotalet har skillnaderna i disponibel hushållsinkomst i hälften av de tretton undersökta länderna ökat medan inget av de övriga kunde uppvisa några entydiga trender. Sammanfattningsvis har, tycks det, mer marknadsmässiga löner och antiinflationspolitik – som medfört hög arbetslöshet – lett till större inkomstskillnader, medan transfereringar delvis uppvägt detta. Det är alltså tack vare samhällets stödåtgärder som den nyliberala politiken inte fått alltför förödande konsekvenser. I USA där dessa stödåtgärder är små och den liberala politiken bedrivits mest konsek-

kvent har försämringarna varit dramatiska.

HUR MÄTS KÖPKRAFT?

Till sist några anmärkningar om så kallad PPP-korrigerad BNP. PPP betyder Purchasing Power Parities. OECD gör årliga köpkraftsjämförelser mellan olika länder.⁶ Det är i deras mätning upp till varje lands statistiksamlade myndighet att välja ut en korg av varor som är representativa för landets konsumtionsmönster. Från en rekommenderad lista som innehåller ett par tusen varor väljs vanligtvis några hundra ut. Dessa måste sedan vara jämförbara med samma varugrupper i andra länder ifråga om kvalitet. Därefter jämförs olika länders priser med varandra utifrån en gemensam valuta - dollarn. Utifrån denna gemensamma valuta jämförs också BNP för varje land. På detta sätt ska det framgå vad samma typ av vara kostar i olika länder i relation till deras BNP per capita. Så vitt jag kan se viktas inte olika varugrupper mot varandra. Bröd, kött, fisk och boende får samma vikt som parfym, cigaretter och mobiltelefoner i den statistiska sammanräkningen. Ändå väger matvaror och boende mycket tyngre i hushållskassan och utgör basvaror. Detta mätproblem liknar det som uppstår vid beräkningar av inflation – olika människor drabbas olika av inflation beroende på att de konsumerar olika sorters varor som ökar olika mycket i pris

För att undvika dessa statistiska förvrängningar vore det mycket rättvisare att jämföra hur mycket som blir över av inkomsten i olika länder när alla nödvändiga utgifter är betalda och hänsyn är tagen till de kostnader som är mest betungande. Enligt en undersökning gjord av Föreningsbanken hade svenska barnfamiljer mer eller lika mycket pengar över 1970 jämfört med vad de har idag. Vissa produkter har blivit dyrare för samhället eller individen, andra billigare. Vård, utbildning, boende och hantverk kostar antagligen inte mindre än för tjugo år sedan, medan hemelektronik och i viss mån flygresor blivit mycket mer prisvärda tack vare den tekniska utvecklingen. Vilka produkter fyller de största behoven?

Dessutom tar jämförelserna av konsumentpriserna ingen hänsyn till hur prisbildningen påverkas av de olika ländernas olika skatter. I USA är skatterna låga och transfereringarna till hushållen små medan i Sverige priserna på varor och tjänster påverkas av hög moms, energiskatter, etc. Dessa skatter finansierar sedan transfereringar till hushållen men dessa ingår inte i köpkraftsjämförelser, trots att de är avgörande för köpkraften i Sverige. Det är således svårt att jämföra länder med så olika skattesystem. De höga svenska skatterna finansierar dessutom många offentliga tjänster som en amerikan måste betala för med sin lön. Hur jämför man kostnaderna för skattefinansierade och privatfinansierade tjänster? Är de privatfinansierade betalar konsumenten ett extra påslag för att företagen ska gå med vinst. Är de skattefinansierade används skatten enbart till produktionskostnader.

När OECD jämför dessa typer av tjänster så utgår man enbart från produktionskostnader när man bedömer offentliga tjänster. Detta jämförs med konsumentpriserna på samma tjänster när dessa produceras i privat regi. Detta är återigen ett exempel hur svårt det är att jämföra kostnaden för välfärdstjänster i olika länder.

I USA är köpkraften enligt OECD:s beräk-

ningar hela 55% högre än i Sverige.⁷ Med tanke på de sjunkande eller stagnerande reallönerna för en stor del av USA:s arbetskraft ställer jag mig mycket tveksam till att denna skillnad i köpkraftskorrigerad BNP/capita skulle kunna säga så mycket om vanliga inkomsttagares köpkraft om hänsyn togs till hur olika de ekonomiska systemen fungerar – om hänsyn togs till skatter och transfereringar, – hur tjänster som sjukvård, barnomsorg, skola, äldreomsorg, etc både produceras och konsumeras.

Slutligen betyder, som nämnts tidigare, olika varor och tjänster olika mycket för olika konsumenter. Till exempel är det extremt låga priset på bensin i USA inte alls lika viktigt för konsumenterna i Sverige där fungerande kollektiva transporter finns i städerna.

Det bör också uppmärksammas att faktorer som inte nödvändigtvis har med en ekonomisk effektivitet att göra, utan med dess ställning på den globala marknaden, tenderar att producera skillnader i köpkraft.

Sedan valutakrisen 1992 har den svenska kronan varit lågt värderad i förhållande till andra valutor och dollarn trots att den goda konkurrensförmågan enligt marknadens lagar borde ha stärkt den sedan dess. Eftersom en mycket stor del av de varor som svenska konsumenter köper är importerade blir de därför dyra. I USA medverkar den höga dollarkursen till att attrahera utländskt kapital till landet. Stor tillgång på utlåningskapital sänker räntorna. Låga räntor gör konsumentprodukterna billigare. Det är en orsak till köpkraftsskillnader som beror på valutakurserna. Dollarns starka ställning är avhängig en rad icke-ekonomiska faktorer, inte minst USA:s position som militär supermakt.

Eftersom de flesta människor i den rika världen inte har upplevt någon snabbare inkomstutveckling sedan sjuttioalet ska vi inte räkna med att ny forskning kommer att uppenbara någon tydlig nutidstrend i riktning mot ett vidgande gap mellan den fattigaste och rikaste femtedelen av världens befolkning. Intressantare vore att jämföra de fattigaste med låt oss säga en femtedel av den rika världens innevånare för att därav kunna dra slutsatser av vad den fria världsmarknaden medför. Sådan statistik skulle nog snarast visa att det är överklassen samt delar av medelklassen i USA och några andra västländer som är globaliseringens största vinnare. ■

NOTER

- 1 Globalization and Inequality. World Income Distribution and Living Standards, 1960-1998 Study by the Norwegian Institute of International Affairs (NUPI) 2000
- 2 Comments by HDRO on the NUPI report: Globalisation and Inequality - World Income Distribution and Living Standards, 1960-1998
- 3 True World Income Distribution 1988 -1993. First Calculation Based on Household Surveys Alone Branko Milanovic World Bank Group, 1999
- 4 En nackdel med Milanovic' studie, vilket påpekas av författarna till NUPI-rapporten, är att den enbart täcker en period på fem år.
- 5 Trends and driving factors in distribution of poverty in the OECD area. no. 42 2001
- 6 OECD National accounts. Purchasing Power Parities.
- 7 Income Distribution and Poverty in Selected OECD Countries Jean-Marc Buriaux/Thai-Thanh Dang, 1998

VÄGEN TILL KUNSKAP

-en spännande livsseglat

Skolan och vad den skall lära ut tycks bli en het fråga i höstens riksdagsval. Det påstås bland annat att den har misslyckats i sin kunskapsförmedling. Men vad är kunskap? Sven-Eric Liedman, professor i idé- och lärdoms historia, ger i sin senaste bok sin syn på vad kunskap är och sätter det i relation till information, bildning och artificiell intelligens. Per-Olof Mattsson har läst boken.

Sven-Eric Liedman är vid det här laget en av landets mest kända idé- och lärdoms historiker. I *Skuggan av framtiden* (1997), belönades med August-priset, landets främsta utmärkelse för böcker. Dess huvudtema är den så kallade moderniteten och boken har – vilket inte är självklart för den här typen av bok – också kommit i en pocketupplaga.

Liedman är en flitig man och har publicerat ett stort antal böcker sedan 1960-talet. Flera av dem har blivit klassiska. Den politiska idéhistorien behandlar han i *Från Platon till kommunismens fall*, som den senaste upplagan heter, ett standardverk i sitt slag.

Liedman har ett flertal kvalifikationer som gör att hans böcker får ett genomslag som få andra intellektuella i hans egen generation kan stoltsera med. Han är något så ovanligt som en djupt lärd person som också intresserar sig för det praktiska, något som väl framgår av den nya boken.

Han har också alltid haft en avspänd ton i sitt skrivande som inte i onödan tar till brösttoner. Han är kort sagt en ovanligt sympatisk intellektuell i ett svenskt kulturklimat som i övrigt inte flödar över av människor med ryggrad som vågar låta sig krökas av den högervind som blåst under ett antal år.

Liedmans första stora insats för marxismens återuppvaknande i den svenska vänstern under 1960-talet var ett urval texter av den tidige Marx (*Människans frigörelse*, 1965). Även detta urval texter har tryckts om ett antal gånger, senast i en reviderad upplaga (Daidalos 1995).

Han var länge en av de absolut mest sympatiska intellektuella som rörde sig i kretsarna kring vänsterpartiets föregångare Vänsterpartiet kommunisterna (Vpk). Till skillnad från andra, exempelvis Håkan Arvidsson – som härom året hade för avsikt att skriva en bok till medelklassens försvar, den patologiske antitrotskisten Lennart Berntson eller Svante Nordin – som översatte och redigerade ett antal volymer med texter av Marx och Engels, har

EN ARTIKEL AV PER-OLOF MATTSSON

Artikelförfattaren är litteraturvetare vid Stockholms universitet och har bland annat översatt Bokförlaget Röda Rummet's nyutgåva av *Kommunistiska manifestet*.

han varken haft speciellt mycket att ångra i sina ställningstaganden eller gjort någon avbön.

DEN UNGE MARX

För att få rätt perspektiv på Liedman tror jag att man måste placera in honom i en strömning som växte fram under senare delen av 1950-talet och som vidareutvecklades under 1960-talet för att slutligen dö ut under 1970-talet. Inspirationen kom från de ungdomsskrifter av Marx och Engels som började publiceras först på 1930-talet. Det rör sig främst om *De ekonomisk-historiska manuskripten* från 1844, *Den tyska ideologin* och *Den heliga familjen*. Det är alltså Marx och Engels före deras egentliga kommunistiska period, som tar sin början i och med *Kommunistiska manifestet* 1848.

Överallt i Europa växte det fram oppositionella grupperingar av intellektuella i och kring de stalinistiska partierna, som inspirerades av den humanism och den kritik mot människans främlingskap i det av henne själv skapade samhället som återfinns i dessa tidiga skrifter. En del knöt även an till den av främst Sartre företrädade vänsterflygeln inom existensialismen. I Polen fanns Leszek Kolakowski och Adam Schaff, i Tjeckoslovakien Karel Kosík, i Östtyskland Robert Havemann och senare Rudolf Bahro, i Frankrike Henri Lefèbvre, i Jugoslavien gruppen kring tidskriften Praxis (Mihailovic, Petrovic med flera), i Ungern en del av Georg Lukács lärjungar (István Mészáros med flera).

Man skulle kunna säga att denna strömning framför allt var ett resultat av den så kallade avstalinisering som inleddes i och med Nikita Chrustjovs tal på det sovjetiska kommunistpartiets tjugonde kongress 1956, där han med ett enda tal rev av stalinismen en hel del av dess fasad.

Något konkret alternativ inom politiken ledde knappast upptäckten av Marx ungdomsskrifter till, men det signalerade slutet för den hopplöst förstelnade, för att inte säga sklerotiska så kallade marxism-leninism som den sovjetiska stalinismen utgjorde vid den tiden. Allt tal om människans frigörelse och alienation innebar ett potentiellt hot i alla dessa polistater och i de partier runt om i världen som stöttade den stalinistiska byråkratin.

Till denna strömnings förtjänster hör också att den genomskådade stalinismens försök att putsa fasaden och söka sig bakåt till en mer

revolutionärt klingande period i dess historia. Varken Kina, Albanien eller andra stalinistiska regimer fick några entusiastiska anhängare i dessa kretsar.

Därför finns det all anledning att se positivt på framväxten av denna "humanistiska" marxism som på djupet förändrade vår syn på marxismen. Den visade exempelvis att varken Marx eller Engels, vilket man kunde tro av den sovjetiska propagandan, föddes till marxister och att de genomgick en utveckling fram till sin kommunistiska ståndpunkt 1848.

Den svenska arbetarrörelsen och socialismen har inte frambringat några teoretiker av rang. Några få välorienterade marxister är väl allt vi kan skryta med, exempelvis Arnold Ljungdal. Inte ens marxismens kraftiga frammarsch i intellektuella kretsar under 1960- och 1970-talet ledde till någon ändring av detta förhållande. Den enda svenske marxisten med något slags internationellt rykte är väl Göran Therborn och i hans fall är beteckningen marxist numera tveksam.

Liedmans politiska framtoning har tidigare alltid varit socialistisk och marxistisk. Det är svårt att direkt avgöra om han fortfarande uppfattar sig som marxist, men Marx och andra marxister finns dock ständigt närvarande i hans resonemang. I förbigående avsvär han sig tron på varje form av revolution och verkar i den frågan instämma i den franske filosofen Foucaults uppfattning att varje revolution bara leder till nytt förtryck.

KUNSKAP OCH INFORMATION

Den nya boken *Ett oändligt äventyr* – titeln är inspirerad av Karin Boyes kända dikt – har försetts med undertiteln *Om människans kunskaper* och det är just vår kunskap som står i fokus. I samband med att den nya boken publicerades genomförde Eva Ekselius en intressant och upplysande intervju med Liedman (Dagens Nyheter 21/11 2001), som rekommenderas för den som vill veta var Liedman står idag.

Den grundläggande distinktionen i boken är den mellan information och kunskap. I vår informations- och IT-ålder är detta utan tvivel en avgörande distinktion. Information utgör material för vår kunskap men den är ännu inte kunskap. Kunskap når vi först genom ett individuellt tillägnande – något som i och för sig är avhängigt sociala sammanhang. Huvudpunkten är – i god humanistisk bildningsanda – att kun-

bild: Torbjörn Karlsson

skap måste bli en del av oss själva, en del av vår personlighet både i fysisk och psykisk mening.

Vår tids likställande av information och kunskap har sin viktigaste orsak i att många förväxlar människan och datorn och inskränker jämförelsen av de två till mekaniska kalkyler. Liedman driver boken igenom sin grundtes att datorn utgår från kalkyler medan människan därutöver också är social och sinnlig och dessutom har känslor.

Det talas mycket om intelligenta, och även kännande datorer, men Liedman avvisar på goda grunder alla som hävdar att datorer eller andra maskiner kommer att bli som vi och reproducera sig själva på annat än rent mekanisk väg. Människan är också – och inte minst – en historisk varelse och skiljer sig därigenom både från maskiner och djur.

Hur kvalificerad är Liedman att föra en diskussion av det här slaget? Han erkänner inledningsvis att han ibland rör sig på mycket svag is och motiverar det utifrån tron på människans förmåga att utvecklas och lära sig. För säkerhets skull har han dock diskuterat med och sökt råd av ett antal – i förordet redovisade – personer med mer specialiserade kunskaper inom olika områden.

Liedman börjar med att fokusera bokens hela problematik i en kort berättelse om den store svenske botanikern Carl von Linné. När Linné upptäckte växten sandvedel under sin resa i

Skåne 1749, berättelsen återfinns i boken *Linnés Skånska resa*, "erövrade" han med Liedmans ord örten "med alla sinnen".

Den lilla historien om Linné och sandvedeln innehåller en allmängiltig aspekt. Den som identifierar en växt gör det genom samspel mellan öga, näsa, känsel och intellekt. Det är en kunskap som är starkt förknippad med och beroende av aktivitet och omedelbara upplevelser.

Liedman vill också göra en åtskillnad mellan rotkunskaper och andra former av kunskaper. Detalkunskaper må vara färskvara och i likhet med information snabbt bytas ut men rotkunskaper förändras på mycket längre sikt och är det som ger varje given kunskapsmassa ett inre sammanhang. Vi kan inte varje dag eller ens varje år byta ut vår uppfattning om hur universum är konstruerat. Kunskap och teorier om sådana grundläggande fenomen står sig betydligt längre.

OMVÄGAR

En av Liedmans huvudteser är att kunskap aldrig ligger framför näsan på oss. Den är tvärtom ibland nästan slumpartad eller uppstår som ett resultat av ansträngningar i helt andra riktningar.

Längtan efter, eller som Liedman uttrycker det, hungern efter kunskap, uppkommer när det invanda och hemtama helt plötsligt framstår som främmande eller när tvärtom det främman-

de och avslägsna blir hemtamt. Kunskap förutsätter alltså motsatsen till stagnation och fantasin är både en förutsättning för kunskap och dess bundsförvant. (Inom parentes sagt illustreras detta av hur stagnerande samhällen som Sovjetunionen och andra stater i Östeuropa med tiden producerade allt mindre kunskap värd att bry sig om).

Det finns en absolut nödvändig förutsättning för kunskap och det är minnet. Varje ny generation av människor måste lära sig allt från början – vi kan som bekant inte ärva kunskap om exempelvis Einsteins relativitetsteori – men vi behöver inte göra det från person till person. Människan har skapat handskrifter, böcker, datorer och nu senast internet för att lagra kunskap och information.

När vi föds är vi inga helt oskrivna blad, och människan kan inte över huvud tänkas som ett isolerat fenomen. Redan antikens store filosof Aristoteles hävdade att vi är sociala varelser.

Alla försök att hitta ett naturligt språk – oberoende av konkreta samhälleliga omständigheter – är fåfänga. Vi föds med förmågan att skaffa oss ett språk, men beroende på var vi föds blir det olika språk vi tillägnar oss. Och detta gäller inte heller bara språk; det gäller också i hög grad minspel och rörelsemönster. Det som gör oss till medlemmar av arten människa är uppväxten i ett socialt sammanhang. Allt annat är romantiska sagor.

På den här punkten skiljer sig många forskares uppfattningar åt. Exempelvis hävdade den berömda schweiziske utvecklingspsykologen Jean Piaget att barnets normala utveckling föresiggår i enlighet med bestämda stadier. Vi skulle, med andra ord, i vår grundläggande konstitution vara förutbestämda att genomgå dessa stadier.

Liedman ansluter sig på den här punkten till den sociokulturella teori som i modern tid framför allt utvecklades av ryssen Lev Vygotskij, vars stora verk *Tänkande och språk* (1934) nyligen publicerats i svensk översättning (Daidalos 2001). Vygotskij menade att kommunikation med andra människor föregår ens eget tänkande. Därför ser också tankandets utveckling olika ut i skilda kulturer. Förmågan till generaliseringar och logiska slutledningar är därför en kulturprodukt; den uppstår i samspelet mellan människor.

BILDNING

Boken har en genomtänkt uppläggning där nutidens enskilda människa på väg genom livet är hjälten. Därför börjar inventeringen av kunskap med barndomen för att sedan gå vidare till en mer framskriden ålders bildning och förhoppningsvis visdom.

Liedman utgår från en i dessa sammanhang ovanlig definition: alla sysselsättningar är i grunden praktiska, inget arbete är i sig teoretiskt, alla arbetar vi med kroppen inklusive hjärnan. Därmed är den dualism som utgick från den franske 1600-talsfilosofen Descartes ("jag tänker, alltså finns jag till") förkastad, och det med rätta.

Det slags vainsinne som breder ut sig här och var, och speciellt i USA, när människor börjar tro att vetenskapen ska kunna förlänga livet i all oändlighet eller uppväcka de döda, har ingen förståelse hos Liedman. Människor som de i USA som köper sig en plats i frysskåp med motiveringen att framtidens vetenskap ska

kunna uppväcka dem, kan med Liedman jämföras med människor som ser livets mening i att samla alltmer tillgångar och pengar.

Vår ändlighet, det faktum att vi alla en dag dör, är en av förutsättningarna för våra valmöjligheter och vår frihet. Den vise accepterar därför sin ändlighet eftersom den ingår i våra existentiella grundvillkor.

KUNSKAP SOM VANDRING

Så här sammanfattar Liedman utgångspunkterna för sin omfattande och stimulerande genomgång av frågor som har med vår kunskap att göra:

”All kunskap är alltså i grunden praktisk. Den är därmed också förankrad i kroppen och har sin sinnliga och motoriska bas. Den är social: kunskaper inhämtas i samspel med andra, närvarande eller frånvarande, levande eller döda.”

Den enda fiende som bildningen har, enligt Liedman, är något som vår tid överflödar av, nämligen ytligheten. Konsumtion av osammanhängande information i kombination med en snäv och specialiserad yrkeskunskap ser Liedman som vår tids stora fiende till den verkliga och sanna bildningen. Den utgör en förening av ”begränsat djup och ändlös grundhet”.

Kunskapen är för Liedman en vandring medan vetandet är dess mål. På vandringen fram till en hållbar definition låter Liedman läsaren möta en rad av idéhistoriens riktigt stora gestalter: Augustinus, Rousseau, Boethius och många andra.

Inte helt oväntat dröjer Liedman vid de delar av Marx skrifter som han själv känner så väl men som sällan anförts, åtminstone i svensk litteratur.

I Marx stora efterlämnade verk *Teorier om mervärdet*, som publicerats postumt först i början av 1900-talet, finns ett resonemang utifrån filosofen Thomas Hobbes berömda verk *Leviathan* (1651) där Marx skiljer mellan utförande och icke utförande arbete. Marx räknar nämligen vetenskaplig verksamhet som arbete, men ett icke-utförande arbete.

I förarbetena till *Kapitalet*, den så kallade *Grundrisse*, diskuterar Marx hur det framtida goda arbetet ska se ut och han föreställer sig en sammansmältning av teori och praktik, alltså av utförande och icke-utförande arbete. Framtidens arbete ska ha en vetenskaplig karaktär, det vill säga arbetaren ska inte längre vara underordnad en främmande teknik. Arbetaren måste själv lära sig behärska och förstå maskinerna. Då kommer gränsen mellan de två åtskilda formerna av arbete att försvinna.

ARTIFICIELL INTELLIGENS

Eftersom Liedman är intresserad av skillnaden mellan mänsklig och artificiell intelligens gör han, tillsammans med filosofen Robert Sokolowski, en lång utfärd i olika resonemang om datorns och den artificiella intelligensens specifika drag.

Hur skiljer sig de två typerna av intelligens från varandra?

Den artificiella har ingen levande kropp, dess sinnen utvecklas inte före intelligensen, den har inga grundläggande behov och den blir inte präglad av sina meddatorer. Datorprogram utgår alltid från det skrivna ordet medan vi människor först lär oss att tala och sedan att

läsa. Det finns visserligen talande datorer, men det primära hos människan är alltid sekundärt hos datorn – den är en teknisk och litterär produkt medan människan är en produkt av naturen.

En annan grundläggande skillnad mellan dator och människa är att vi i grunden påverkas av andra människor – människan är dialogisk till sin natur – medan datorn – åtminstone hittills – är monologisk. Frågan är om en dator någonsin kommer att kunna gå i dialog med en annan dator?

Liedman avslutar en längre genomgång av skillnaderna med invändningen: ”Det är svårt att tänka sig en artificiell intelligens som är nyfiken, ömhetstörstande eller maktlysten”. En dator kan härma många av våra beteenden men aldrig efterlikna variationen i människans beteende såsom det bestäms av sociala sammanhang. Vårt beteende är beroende av vad andra gör; det är inneslutet i och begränsas av samhällets institutioner och konventioner. Ett motsvarande datorsamhälle är givetvis mycket svårt för att inte säga omöjligt att föreställa sig.

Datorn besitter inte heller någon egentlig sinnlig kunskap, som för människan är primär, och den äger inte heller någon tyst kunskap – det vill säga renodlat sinnlig kunskap. Människan är, kort sagt, en social varelse, en samhällsvarelse. Förutom allt annat saknar maskinen även affekter.

Skrivkonsten är en förutsättning för datorn men inte något självklart för människan. Liedman nämner det faktum att bara omkring hundra av tiotusen språk har utvecklat ett skriftspråk.

Slutsatsen blir att datorn inte besitter kunskap – den kan bara finnas i en levande kropp. Datorn kan däremot vara ett viktigt och kraftfullt redskap för att lagra och utveckla kunskap.

SKAPARPROCESSEN

Alla upptäckter är på sätt och vis resultatet av en slump. Detta beror på att den skapande processen är utdragen och omöjlig att förutse. Men passiv väntan ger inga resultat. Det är bara den som är väl förberedd som kan ta till vara tillfälligheterna. De som försöker inskränka människors kunskaper och insikter till snäva områden kommer alltid att skada skaparprocessen.

Genombrott på olika områden kan bara äga rum som resultat av gemensamma mänskliga ansträngningar. Även den mest isolerade forskare är helt beroende av vad andra gjort tidigare eller gör parallellt. Visdom är därför mötet mellan det i djupaste mening enskilda och personliga och det universellt mänskliga.

Liedman lyfter fram ett konkret exempel på hur en annorlunda syn på kunskap kan te sig. Vid Internationella handelshögskolan i Jönköping har en universitetslektor gått i bräsch för en ny uppfattning om vad de blivande ekonomerna ska läsa. Vid sidan av den vanliga kurslitteraturen deltar dessa studenter också i ett fyraårigt program där man läser en lång rad romaner och arbeten inom humaniora och samhällsvetenskap.

Det är ett slags bildningskurs som resulterat i att studenterna talar bättre, skriver bättre och tänker bättre. De har med andra ord fått en mer allsidig utbildning som befrämjar en mer allsidig personlighet. Bildningen är i detta fall inte någon tom bildning utan ett antal färdigheter som studenterna tillägnat sig.

I detta sammanhang gisslar Liedman raden av utbildningsreformer under tiden efter andra världskriget. En rent instrumentell syn på kunskap kom att dominera, som i vissa avseenden påminner om de förhållanden i Sovjetunionen som den tidigare nämnde Vygotskij kritiserade hårt.

Distans till sig själv och sin egen specialitet och perspektiv på samhället kan bara åstadkommas genom det som länge kallats allmänbildning. Den allmänna bildningen är en process som pågår under hela livet. Skolans eller utbildningens slut kan aldrig innebära slutet på lärande och bildning.

Liedman vill dock klokt nog inte bara återuppliva gamla bildningsideal. I enlighet med sin tidigare kritik av faran i att göra en skarp åtskillnad mellan teori och praktik vill han förnya definitionen.

Hans skiss till en alternativ kunskapssyn ser ut så här: 1) vidga det gängse bildningsbegreppet, den traditionella uppdelningen och motsättningen mellan teoretisk och praktisk kunskap måste sättas ifråga, 2) kunskapen måste betraktas som en del av livet och inte bara en del i en av tid begränsad utbildning, 3) det måste finnas ett stort mått av frihet i individens val av kunskap och vägarna dit eftersom kunskap drivs framåt av frågor och inte av svar.

Liedman tillämpar sympatiskt nog även sin uppfattning om kunskap på sina egna insatser. Han gör inga stora anspråk. Gång på gång framhåller han tvärtom att det ena eller det andra redan har utretts eller framhållits av någon annan. Hans roll förefaller i egna ögon vara reducerad till kompilatorns, den som sammanställer redan existerande kunskap, men under sammanställningens gång växer ny kunskap fram.

Och det är genom föreningen av Liedmans personliga engagemang och hans sökande, som rör sig över många områden – humaniora, samhällsvetenskaper och i viss mån naturvetenskaper, efter svar på ett antal akuta frågor som den nya kunskapen blir till. I enlighet med de idéer som förs fram i boken överöser inte Liedman läsaren med information eller så kalla de fakta. Istället för han en mängd resonemang, vänder och vrider på olika uppfattningar, för att komma fram till några hållbara slutsatser.

Det är en prestation att ge sig i kast med ett så stort ämne som människans kunskap. Läsaren kan givetvis känna sig skeptisk inför en bok med så stora anspråk, men Liedman infriar i mycket hög grad de förväntningar man har anledning att ställa. Han gör det också på ett personligt sätt; han bearbetar information och kunskaper och utvinna en personlig ståndpunkt. Därför hänger metoden i boken intimt samman med bokens ämne.

Liedmans nya bok ett mycket välkommet försök att klarlägga frågan om kunskapen och dess status. Det finns inte så många andra svenska böcker som behandlar ett så stort och komplicerat fenomen och som samtidigt är skriven på en så ledig svenska. Till skillnad från många andra akademiker skriver inte Liedman bara för en akademisk publik utan vänder sig till en mycket större läsekrets.

Sven-Eric Liedman
Ett oändligt äventyr –
Om människans kunskaper
Albert Bonniers förlag 2001

KAPITALISM, NEJ TACK!?

– om vänsterpartiet, makten och ägandet

Frågan om ägandet och makten är central för alla som arbetar för en radikal samhällsförändring. Vänsterpartiet ska behandla dessa frågor på en speciell rikskonferens i mitten av mars. Lars Henriksson har skärskådat det programdokument som ligger till grund för konferensdiskussionerna, och ger sig själv in i debatten. Hur ska kapitalets makt egentligen kunna brytas?

Det var vänsterpartiets kongress 2000 som beslutade att partiet skulle hålla en konferens om ägande- och maktfrågor. Inför denna konferens, som äger rum 16-17 mars i år, har en arbetsgrupp lagt fram texten *Vänstern, ägandet och makten*¹ som försöker utarbeta en strategi i dessa frågor, och som ställs till beslut på konferensen.

Initiativet att diskutera en strategi för ägandet och makten kunde knappast kommit bättre i tiden, nu när nyliberalismens tuppkam börjat slakna och kritiken mot kapitalets makt åter växer sig stark.

När nu dessutom vänsterpartiet har ett större stöd, i alla fall räknat i röster, än någonsin borde det finnas möjligheter att vinna gehör för förslag, tankar och idéer som handlar om att bryta kapitalets makt.

Frågan är då vilka förslag som kan uppfattas som rimliga lösningar på dagen problem och, som om de genomförs, utgör steg i riktning mot ett annat samhälle. Detta är en utmaning för alla som söker ett alternativ till kapitalismen.

Textförfattarna konstaterar att ägandet, och därmed makten, är ojämnt fördelat och att "en verklig demokrati, alltså demokratisk socialism, (fordrar) att huvuddelen av näringslivet ägs gemensamt". Detta är en "långsiktig målsättning; att socialismen kräver kapitalismens avskaffande och det är ett mål som måste förverkligas internationellt."

Dokumentet beskriver ekonomisk demokrati som en kombination av de "grundläggande ägandeförhållanden som avgör var den verkliga makten ligger" och "ett starkt underifrånperspektiv som handlar om egenmakt och inflytande både i produktion, ekonomi men också i vardagen". Utifrån dessa övergripande ståndpunkter försöker arbetsgruppen formulera en strategi med konkreta förslag som skall kunna förändra samhället i denna riktning.

Rapporten reser två viktiga frågor för alla som söker alternativ till kapitalismen. Hur skall ett samhälle styras som inte är byggt på det nuvarande privata ägandet av produktionsmedlen och hur kommer vi dit?

Om man i några få ord skall sammanfatta rapportens förslag handlar det om att bevara och utvidga dagens statliga och kommunala ägande, och att genom olika slags fonder ge löntagare och medborgare den makt som krävs för att få till stånd en "demokratisering av näringslivet".

Människors inflytande i det offentliga ägandet skall tillgodoses genom att det statliga och kommunala ägandet också demokratiskeras samt får tydliga politiska mål och genom att fackliga organisationer får representera fondernas ägande.

Tanken är att med dessa medel försöka bygga en motmakt till det privata kapitalet. Genom att ägandet ges olika utformning skall olika intressen kunna balanseras mot varandra i en demokratisk ekonomi – lokala mot regionala, nationella mot regionala, de direkta producenternas mot dem som inte är i produktionen och så vidare. De som finns i produktionen får inflytande dels genom ägandet och dels genom den dagliga skötseln av företagen, medan även de som "bara" är medborgare får sina intressen tillgodosedda genom andra fonder och offentligt ägande.

FONDER SOM MOTMAKT

Rapporten lägger stor vikt vid frågan om "kollektiv kapitalbildning", det vill säga olika former av fonder. Tillgångarna i dessa skall användas för att, inom ramen för det kapitalistiska samhället, helt enkelt köpa aktier i de privata företagen och på sikt ta makten från de privata ägare som idag styr. "Kollektiv kapitalbildning genom fonder är en strategi som kan bidra till utvecklandet av ekonomisk demokrati och en demokratisk socialism."

En tanke som på senare år fått spridning framför allt bland socialdemokrater på vänsterkanten är att använda löntagarnas pensionsfonder för att genom aktieköp erövra ekonomiska maktpositioner. Och när nu arbetarklassen genom sina pensionsfonder gemensamt äger ett kapital som motsvarar värdet på världens tre ledande börser, samtidigt som företagen allt snabbare skär ner och flyttar för att ledningen vill visa handlingskraft inför börserna, ligger tanken inte långt borta att använda detta kapital för att stödja löntagarna. Denna tanke har också vunnit insteg i LO-ledningen och togs upp på senaste LO-kongressen. Detta lyfts fram som en viktig del av strategin i (v)-rapporten. Liksom de flesta andra som för fram detta nämner arbetsgruppen de kanadensiska fackföreningarnas utnyttjande av sina pensionsfonder som ett konkret exempel.

Mycket som skrivits i Sverige om dessa fonder har varit kortfattat och okritiskt. Det kan därför vara på sin plats att kommentera just detta. I Kanada finns ett antal fonder som benäms

Labor Sponsored Funds, LSF. Den som blivit mest omtalad är Quebecs solidaritetsfond, som har sitt ursprung i att den dåvarande regeringen i delstaten i början av 80-talet slog till mot lärarna och sänkte deras löner med 20 procent. Efter en del stridigheter avsattes en del av de indragna pengarna till denna fond. En speciell egenhet med Quebecs solidaritetsfond är dess knytning till nationalistiska strävandena i denna franskspråkiga delstat.

FACKLIG STRATEGI

En av de fackföreningar i världen jag kommit i kontakt med som har varit mest framgångsrik – och som varit mest politiskt framsynt när det gäller allt ifrån hur man tacklar japanska produktionsmetoder i fabrikena, över frihandelsfrågor till samverkan med miljö- och kvinnoorganisationer – är det kanadensiska bilarbetarförbundet, CAW. Denna fackförening är, liksom flera andra kanadensiska fack, mycket kritisk till LSF. CAW menar att den nytta de gjort är betydligt överdriven och att de kraftiga skattesubventioner de fått skulle gjort bättre nytta i den offentliga sektorn. Men CAW hävdar framför allt att engagemanget i LSF skadat de fackliga organisationerna. I en rapport skriver de bland annat att fonderna "har avlett energi och kreativitet hos de deltagande fackliga organisationerna från viktigare uppgifter som att organisera, förhandla och mobilisera arbetare på arbetsplatsen och i bredare strider."² Redan i den blygsamma skala som den kanadensiska uppstår alltså problem med att de fackliga representanterna dras in i en verksamhet som handlar om förvaltandet av företag.

I dagens Sverige är ett av de stora bekymren när det gäller fackföreningarna hur medlemmarna skall kunna återerövra makten i dem. De allra flesta fack är idag oerhört toppstyrda och tyngs av en byråkrati som noga vaktar sina maktpositioner mot varje försök att demokratisera organisationerna. Man kan lätt se hur dessa ledare skulle påverkas av att dras in i ett stort ett stort ansvar för företagets skötsel på olika nivåer.

Över huvud taget försöker rapporten enkelt lösa frågan om arbetarklassens inflytande genom att fackföreningarna ska ges representation i olika organ. Författarna för inga resonemang om hur representativa de nuvarande fackföreningarna är eller hur den byråkrati och det toppstyre som redan idag finns skall bekämpas, utan föreslår obekymrat att löntagarnas repre-

sentanter i olika styrelser kan utses på fackförbundskongresser.

KLASSKAMP ELLER TEKNIK

Huvudfrågan är ändå: kan vi köpa ut kapitalisterna? Texten framhåller den grundläggande betydelse marxismen lägger vid ägandeförhållanden. Dock behandlas nästan inte med ett ord den enligt marxismen viktigaste företeelsen i historien: klasskampen. Stor tonvikt läggs på de tekniska arrangemang som ska ge medborgarna inflytande i de företag som ägs av fonderna, medan frågan om hur man skall bemöta det motstånd som de nuvarande ägarna rimligtvis kommer att bjuda knappt ägnas en bisats. Problemet med att "expropriera expropriatorerna" framställs framför allt som ett tekniskt problem, inte som en fråga om kolliderande klassintressen.

När socialdemokraternas urvattnade förslag till löntagarfonder skulle drivas igenom i början av 80-talet mobiliserade kapitalet på ett sätt som gav en antydning om vad de är beredda att göra om deras intressen hotas på allvar.

Det kan låta som ett bestickande argument att det i alla fall är bättre att använda den makt som finns i de fackliga fondernas kapital för goda ändamål än att lämna tillgångarna i händerna på de vanliga spekulanterna. Och visst kan man tänka sig tillfällen då det vore möjligt att använda ekonomiska tillgångar för att sätta press på ett enskilt företag. Men om priset för att vinna ett litet inflytande genom sitt fondkapital är att låta fackföreningarna bli ännu mer inlemmade i det kapitalistiska systemet än vad de är idag är det ett dåligt byte.

Men framför allt säger all erfarenhet att det inte går att bygga upp öar av socialism. Visst finns det exempel på arbetargrupper som i kamp för jobben tagit strid om kontrollen över sina företag och i ett fåtal fall också börjat producera i egen regi. Men företag som agerar i ett kapitalistiskt samhälle är tvungna att agera enligt marknadens regler eller gå under. Oavsett hur goda föresatser man har från början eller hur ägandet formellt ser ut kommer sådana företag att inlemmas i den omgivande ekonomin och bli vanliga kapitalistiska företag. Den kooperativa rörelsens företag är ett exempel på detta. Bara en arbetarkontroll som sprids i hela samhället samtidigt som den reella makten över samhällets tillgångar tas ifrån borgarklassen, kan vara en väg ut ur kapitalismen.

PLAN OCH MARKNAD

En annan stor fråga som direkt anknyter till detta är frågan om plan kontra marknad. I en arbetarstyrd ekonomi; vilken roll finns då för marknaden, det vill säga det anonyma utbytet av varor mot pengar där man aldrig på förhand vet om resultatet av produktionen kommer att mötas av köpkraftiga behov? Och vilken roll spelar planering, det traditionella socialistiska alternativet till marknaden? Dessa frågor lyser helt med sin frånvaro i rapporten.

Orsaken till denna brist är troligen att det i

EN ARTIKEL AV LARS HENRIKSSON

Artikelförfattaren är fackligt förtroendevald metallarbetare på Volvo i Göteborg, verksam inom Facklig opposition, sitter i styrelsen för Socialistiska partiets Göteborgsavdelning

dagens vänsterparti inte är aktuellt att diskutera planekonomi. För dem, liksom för större delen av mänskligheten förknippas planekonomi med Sovjetunionen och bägge försvann samtidigt.

Utan att göra någon längre djupdykning i diskussionen om plan och marknad³ är det ändå svårt att bortse från denna fråga när man skisserar ett alternativ till kapitalismen. Detta därför att ekonomiska aktörers uppträdande i vårt samhälle inte bestäms av psykologiska eller ideologiska skäl. Det är inte personlig maktlystnad hos direktörerna eller girighet hos aktieägarna som driver fram företagsnedläggningar. Det är

kapitalismens blinda lagar. Det kapital som inte följer den gyllene, och i grund och botten enda regeln: sök största möjliga avkastning, kommer förr eller senare att slukas av det kapital som är mer lönsamt.

Kapitalisten måste styra sina investeringar så att de ger maximal profit. Annars är det bara en tidsfråga innan han upphör att vara kapitalist. Detta gäller oavsett om kapitalisten heter Wallenberg eller är en pensionsfond. Så länge företag och deras produktion kan köpas och säljas på en marknad, så länge råder också kapitalismens lagar.

Eftersom diskussion om marknaden saknas i texten finns heller inga resonemang om ett av kapitalismens främsta kännetecken: de periodiska överproduktionskriserna. Även dessa är en följd av att det är marknaden som i efterhand avgör om en investering är nyttig eller ej. Kapitalet dras till de områden där hopp om vinst för tillfället är störst. Detta leder till överproduktion som gör att en del av produktionen inte hittar köpare med förluster, konkurser och kris som följd. Och det sker oavsett hur jämlikt och demokratiskt ägandet än är.

SOCIALISTISK EKONOMI

Frågan om hur aktörerna i en socialistisk ekonomi samverkar med varandra, genom en anonym marknad eller genom en på förhand upprättad plan är alls inte enkel. Likväl är det avgörande för om ett socialistiskt samhällsbygge skall kunna utvecklas eller falla tillbaka och återupprepa alla kapitalismens problem. De sovjetiska erfarenheterna förskräcker. Den totala bristen på demokrati var inte enbart ett problem i sig. Att olika tankar inte får lov att brytas mot varandra i en fri debatt omöjliggör på sikt varje planering värd namnet. För, utan en öppen diskussion, hur skall då behoven som planen är tänkt att uppfylla kunna fastställas? Men även med goda demokratiska system kan man tänka sig att en centralt planerad ekonomi i sig blir något som driver fram byråkrati och hämmar demokratin. Kanske kan man då finna metoder där begränsade marknadsrelationer blir möjliga att använda under demokratisk kontroll.

Den gamla föreställningen att planekonomi är något som bara kan producera stålverk och kraftverksdammar är nog ändå en myt. Dagens kapitalistiska industriproduktion sker allt mindre i blindo. Det mesta görs direkt på order och mycket lite görs för lager. De allt större koncernerna har, inom sig själva, en detaljerad och toppstyrd internationell planekonomi. I ett land som Sverige styrs även en hel del av den viktigaste samhällsverksamheten, framför allt social och materiell infrastruktur, genom offentlig planering. Den produktutveckling som sägs vara ett resultat av marknadens konkurrens sker till stor del med offentligt finansierad forskning, åtminstone fram till den punkt där det handlar om att omsätta kunskaperna till lönsam produktion, då de stora företagen ofta tar över.

Skulle inte allt detta vinna på att samordnas genom demokratiska beslut på olika nivåer och befrias från den ensidiga vinstdriften, alltså genom en demokratisk planekonomi?

STATEN OCH ÄGANDET

Vid sidan om fonder är en andra grundpelare för rapportförfattarnas tankar om ekonomisk demokrati. Här skriver författarna att "ett centralt perspektiv är att staten skall äga företag som formerar viktiga strukturer i ekonomin... (som) utgör en motvikt till den privata kapitalmakten".

I dessa resonemang syns kanske tydligast det som är rapportens underliggande strategiska uppfattning: att det är möjligt att gå från ett kapitalistiskt samhälle, behärskat av en borgarklass, till ett socialistiskt samhälle där arbetarklassen har makten, utan att störta den borgerliga staten. Alltså den uppfattning som brukar kallas reformism.

Reformism är inte frågan om huruvida man är för eller mot reformer. Ingen är väl emot förbättringar. (Även om det mesta som gått under beteckningen "reformer" de senaste decennierna knappast varit förbättringar för arbetarklassen, exempelvis "skatterefomen" eller "pensionsreformen", för att inte tala om de "marknadsreformer" som härjar jorden runt idag.) Reformism handlar om hur man ser på staten. Är staten en neutral organisation som kan användas av vem som helst till vad som helst, inklusive att totalt ändra ägandeförhållandena i ett samhälle eller är den ett redskap för klass-

herravälde som är uppbyggt för – och kommer att – försvara det bestående med alla till buds stående medel?

Vilken syn man har på staten får omfattande konsekvenser för den politiska aktiviteten. Har man den första uppfattningen är det rimligt att arbeta inom de bestående institutionerna för att reformera dem och genom dem hela samhället, det vill säga reformism. Den andra uppfattningen leder till den mycket besvärliga slutsatsen att man måste bygga upp en makt utanför och i motsättning till den bestående staten. En makt som kan genomföra de nödvändiga förändringarna av samhället i konfrontation med borgarklassen och dess stat. Tonvikten på det politiska arbetet kommer att handla om att stärka arbetarklassens självständighet och inte om den ena eller andra åtgärden som staten skall vidta. Man blir, för att uttrycka det kort, revolutionär.

Marxismens syn på staten är just att den är ett redskap för klassherravälde. En organisation som vilar på den våldsmakt som är statens kärna och som är uppbyggd för att försvara de rådande egendomsförhållandena.

Men är då inte den svenska staten mer demokratisk än andra borgerliga stater? Inte skulle väl svensk polis och militär ingripa mot demokratiskt fattade beslut som gick ut på att konfiskera kapitalet? Det är riktigt att den svenska arbetarklassen inte på länge utsatts för statligt våld. Men så har vi också hållit oss på mattan och inte utgjort något hot mot borgerlighetens makt på många decennier. Men även de svenska anti-strejklagarna vilar, som alla andra lagar, i sista hand på våld.

De ungdomar som i juni väcktes av automat-

karbinbeväpnade poliser på Schillerska gymnasiet i Göteborg och tvingades ligga på magen i regnet en timme medan de förolämpades av andra poliser skulle kanske inte hålla med om att staten i Sverige är mer demokratisk än i något annat land. Och i en situation där det föreligger ett allvarligt hot mot borgarklassens makt, och inte några virrpannor som krossat fönsterrutor, lär inte statsmakten agera mildare.

INGET AVGÖRANDE BROTT

”Vad bör då staten äga i en kapitalistisk samhällsformation?” frågar sig författarna. Och, trots att ord som socialism då och då förekommer som långsiktiga mål, är det just detta texten egentligen handlar om: hur kapitalismen skall fås att fungera bättre. Genom att texten glömmor bort frågan om staten väljer vänsterpartisterna en politisk strategi som om den skulle komma att sättas i verket kommer att lämna arbetarklassen oskyddad mot angrepp från en borgarklass som inte kommer att dra sig för några åtgärder. Historien uppvisar alltför många exempel på detta.

Rapportens resonemang om offentligt och kollektivt ägande i dag och i ett socialistiskt samhälle flyter i varandra utan klara gränser. Det är svårt att i texten urskilja vad som handlar om hur vi skall organisera socialismen, vad som är en väg till socialismen och vad som är förslag för att i någon mån balansera kapitalets oinskränkta makt. En för rapportens författare välvillig tolkning är att det beror på att vad de skrivit är en vision om hur socialismen skulle kunna organiseras i den bästa av världar, när den borgerliga staten avskaffats, borgarklassen

avväpnats och de arbetandes makt befästs. Dessvärre är så nog inte fallet utan skrivningarna i rapporten är troligen snarare ett uttryck för hur ledningen i vänsterpartiet, och en hel del av medlemmarna, ser på världen: Det finns inget brott, inget kvalitativt språng där kapitalismen störtas och ersätts med ett annat system. Istället växer socialismen lugnt och fredligt fram inuti kapitalismen och ersätter denna. I den mån den över huvud taget ersätts.

Tyvärr avstår därmed vänsterpartiet från att ta den möjlighet som idag är på väg att uppstå: att vinna en ny generation för socialismen. ■

Noter

1 Programförslaget, som är på knappt 50 sidor, finns på www.vansterpartiet.se. I arbetsgruppen har ingått vice partiordförande Johan Lönnroth, riksdagsledamoten Camilla Sköld Jansson samt Stefan Sjöberg och Lisa Rasmussen

2 Labour-Sponsored Funds: Examining the Evidence, CAW 1999

3 Se till exempel den debatt som fördes i Röda Rummet från och med nr 1/99 till och med nr 1/01, med utgångspunkt i Sten Ljunggrens bok Marknad och kapital – ett omaka par. Numren finns på tidskriftens hemsida http://hem.passagen.se/roda_rummet/, klicka på Arkivet

Klass i rörelse

–Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling

- Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek fyller hundra år i år! Det firar vi med att ge ut boken Klass i rörelse – Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling. Boken summerar vår kunskap om arbetarrörelsen från mitten av 1800-talet fram till år 2000 och belyser också den breda kulturella verksamhet som utövas inom och kring arbetarrörelsen.
- Klass i rörelse är samtidigt tidskriften Arbetarhistorias första nummer för i år och årsbok för Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap.

Vill du prenumerera på Arbetarhistoria eller beställa boken? Här är adressen:
Arbetarhistoria, Box 1124, 111 81 Stockholm

Tidskriften utkommer med 4 nr/år. Prenumerationspris 190:-/år, lösnummer 50:-, dubbelnummer 100:-.

Klass i rörelse kostar 250:- (ingår dock i priset för helårsprenumeranter).

axplock

Globalisering och profitkvot

Motströms – marxistisk tidskrift. Utkom i november 2001 med sitt fjärde nummer, på temat marxism och globalisering. Numret innehåller sex längre artiklar, varav fyra behandlar globaliseringen (av Daniel Ankarloo och Tony Johansson) de två andra behandlar Monokulturell demokrati: *Om liberal demokrati och nation(alism)* (av Magnus Dahlstedt) och *Ofärd i välfärden – om Välfärd vid vägskäil*, SOU2000:3, (av Love Flygren) plus ett par bokrecensioner. Jag tänkte uppehålla mig med Tony Johanssons "Ett utkast till en förklaring till globaliseringen".

Globalisering är som bekant ett begrepp som används i tid och otid utan någon entydigt fastställd innebörd, men med en viss övervikt för den nyliberala förståelsen av, och hurraropen för, kapitalets ökade globala makt. Och så kommer det troligtvis förbli tills någon politisk kraft lyckas fylla ordet med en mer exakt innebörd. I detta relativa vakuum är det viktigt för oss marxister att ge vår förklaring av globaliseringen. Problemet är dock att en entydig marxistisk förståelse inte existerar. Vänstern har länge nog plågats av ett socialdemokratiskt anstruket globaliseringsförnekande – som P. Hirst och G. Thompsons "Globaliseringen ifrågasatt", "Globaliseringsmyten" av Johan Ehrenbergs samt Göran Greiders version på samma tema i "Arbetarklassens återkomst". Denna föreställning faller dock sönder inför våra ögon vid varje företagsflytt till låglöneländer. Det är i detta sammanhang som Johanssons artikel fyller en mycket viktig funktion. För att förstå globaliseringen måste man anlägga ett långt perspektiv. I kapitalismens historia har en utvidgning alltid funnits närvarande. En utvidgning både inåt och utåt, både mot nya delar av det existerande kapitalistiska samhället och mot nya geografiska områden utanför det samma.

Grunden till denna utvidgning måste givetvis sökas i den i kapitalismen inboende mekanismen att oavbrutet öka

profiten. Från handelskapitalismens uppkomst på 1400-talet, över industrikapitalismens imperialism till idag kan tre större globaliseringsfaser skönjas: den första medstart i slutet av 1400-talet, den andra med start kring 1870 och den tredje med start 1967-73. Dessa tre globaliseringsfaser innebar tre kvalitativt skilda typer av globalisering. Det sena 1400-talets globalisering skapade "globala produktionskedjor och en global arbetsdelning, som länkades samman av en internationell varuhandel" men produktionen var inte globaliserad utan endast sammanlänkad. Detta var en globalisering av varuhandel som innebar "förflyttelse av värde i form av varor" under centrums/Europas dominans. Den andra globaliseringsfasen innebar en ny sorts globalisering, en "global cirkulation av penningar, men ej, som tidigare, som betalningsmedel, utan som kreditkapital". Denna globalisering av kreditkapital ledde till att en av två förutsättningar för kapitalism spreds i en större del av världen (den andra förutsättningen är en egendomslös klass av människor).

Den andra globaliseringsfasen lägger alltså ytterligare en aspekt till världens rörelse över jorden, värden i form av varor får sällskap med världen i form av kreditkapital. I den tredje globaliseringsfasen – den vi befinner oss i – har ytterligare en aspekt av världens globalisering lagts till de två första; det produktiva kapitalets globalisering. Denna är en konsekvens av de multinationella företagens uppkomst och utbredning över jorden. Utländska direktinvesteringar innebär nu internationell förflyttning av produktivt kapital, alltså en kvalitativ skillnad i jämförelse med den förra globaliseringsfasen. I och med detta har den andra förutsättningen för kapitalism skapats i global skala. Alltför mänskliga relationer förvandlas världen över till lönerelationer. Småbönder förvandlas till egendomslösa, till proletariet. I väst privatiseras offentlig sektor, "det vill säga expropriering av vår tids allmänningar". "Därför kan den tredje globaliseringsfasen betraktas som den period under vilken kapitalistiska produktionsförhållanden sprids världen över. [...] från att ha varit en globalisering av varukapital och kreditkapital, globaliseras nu hela den kapitalistiska produktionsprocessen". Kapitalismens tre globaliseringsfaser har i tur och ordning inneburit 1) internationell varucirkulation 2) internationell cirkulation av kreditkapital och 3) internationell förflyttning av produktivt kapital/internationell organisation av produktionen.

Dessa är alltså kapitalismens tre globaliseringsfaser. Men för att förstå deras

ursprung och plats i historien är det nödvändigt att sätta dem i relation till den marxistiska teorin om långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen (vilken framför allt utarbetats av E. Mandel).

De långa vågorna i den kapitalistiska utvecklingen är vågor i profitkvotens upp- och nedgång och är skilda från de kortare cykler (på omkring 7-11 år) av upp- och nedgångar som präglar ekonomin. De långa vågorna kan iaktas från och med åtminstone 1793 och går i cykler på omkring 45 till 60 år med början i en expansiv fas som sedan övergår i en recessiv fas. Vågen börjar således med en låg profitkvot som sedan stiger till dess att profitkvoten når en topp och vänder sedan nedåt.

En ny uppgång följer dock inte "automatiskt" på en nedgång. För att kurvan ska vända krävs utomekonomiska faktorer – nya uppfinningar, nya sätt att organisera produktionen, krig, framgångrik klasskamp från borgarklassen etc. I den kapitalistiska utvecklingen kan man hittills iaktta fyra långa vågor:

- 1:a 1793-1825 (expansiv) 1826-1847 (recessiv),
- 2:a 1848-1873 (expansiv) 1874-1893 (recessiv),
- 3:e 1894-1913 (expansiv) 1914-1939 (recessiv),
- 4:e 1940/48-1966/73 (USA/Europa) (expansiv) 1966/73-? (recessiv).

De långa vågorna gäller för länder som i stort är industrialiserade. Därför kan inte den första globaliseringsfasen sättas i samband med de långa vågorna.

Däremot står det klart att globaliseringsfas två och tre tar sin början i den recessiva fasen av våg två och fyra. Johansson går framför allt in på sambandet mellan dagens globalisering och den recessiva fasen i våg fyra och visar tydligt hur globaliseringen av det produktiva kapitalet är ett försök från kapitalets sida att övervinna sina inre svårigheter. Däremot går han inte in på den andra globaliseringsfasens förhållande till recessionen i våg två. Han berör inte heller frågan varför någon globaliseringsfas inte uppträder i våg ett eller tre eller varför globaliseringsfaserna startar i början av en recession, då alltså profitkvoten precis har börjat sjunka från att ha varit på topp.

En hypotes från min sida om varför vi inte i våg ett kan iaktta någon globaliseringsfas är att industrikapitalismen ännu var alltför utvecklad för att ha möjlighet att expandera geografiskt. I våg tre infaller den

recessiva fasen i och med början av första världskriget och profitkvoten tar inte fart igen förrän i slutet av andra världskriget (i USA runt -40), på grund av krigsprofiterna och i Europa runt -48, på grund av krigets slut och Marshallhjälpen. Därmed förhindrade möjligen kriget en globaliseringsfas. På frågan varför globaliseringsfaserna startar i början av en recession tror jag att det beror på att det blir ett sätt för kapitalet att försöka hitta nya vågar att höja profitkvoten utanför systemet, då de möjligheter kapitalet har att göra detta inom systemet är (relativt) uttömda. Johansson antar även att vi fortfarande befinner oss i våg fyras recessiva fas. Ett annat sätt att se det skulle kunna vara att vi befinner oss i början av den femte vågens expansiva fas och att murens fall och den "reellt existerande socialismens" sammanbrott – parat med Internet och just-in-time system – var de (delvis) utomekonomiska faktorer som startade uppgången.

För att få svar på detta krävs självklart forskning om profitkvotens rörelse sedan 1990-talet och andra relevanta förhållanden. Trots mina följdfrågor vill jag verkligen rekommendera denna artikel och för den delen även de övriga i Motströms nr:4 Johanssons försök att förklara globaliseringen utgör en mycket bra start och en bit på vägen till en marxistisk teori om globalisering.

Jesper Grip

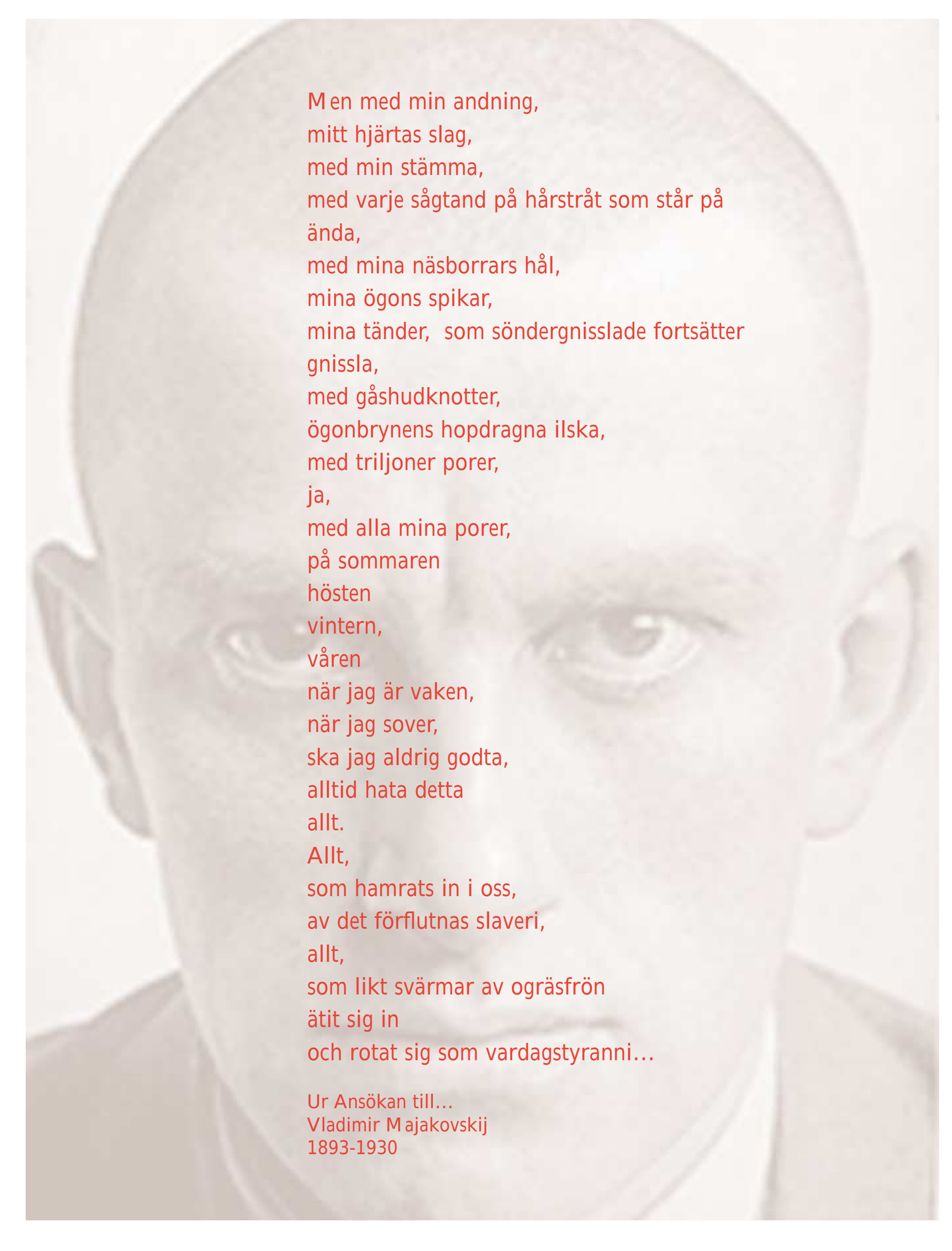
Motströms
– marxistisk tidskrift nr:4.

röda rummet

är socialistiska partiets kvartalstidskrift (tidskriften hette 1969–1996 fjärde internationalen). Utkommer med fyra nummer per år. Nummer 16 sedan starten 1997 (nummer 127 sedan 1969). För innehållet i artiklarna ansvarar respektive författare.

I redaktionen för detta nummer: Peter Belfrage, Per Hjalmarsson Anders Karlsson, Per-Olof Larsson, Björn Rönnblad och Ingemar Sandström
Ansvarig utgivare: Björn Rönnblad
Grafisk form: Joakim Svensson
Post till redaktionen: Box 7043, 402 31 Göteborg
E-post: rodarummet@hotmail.com

Hemsida: http://hem.passagen.se/roda_rummet/
Postgiro: röda rummet 13 04 07–0
Tryck: Norrtelje tidningsstryckeri 2000
Gjord på Tidskriftsverkstaden, Göteborg.
Omslagsbild: Torbjörn Karlsson
ISSN: 1403–3844

Men med min andning,
mitt hjärtas slag,
med min stämma,
med varje sågtand på hårstrået som står på
ända,
med mina näsborrars hål,
mina ögons spikar,
mina tänder, som söndergnisslade fortsätter
gnissla,
med gåshudknotter,
ögonbrynens hopdragna ilska,
med triljoner porer,
ja,
med alla mina porer,
på sommaren
hösten
vintern,
våren
när jag är vaken,
när jag sover,
ska jag aldrig godta,
alltid hata detta
allt.
Allt,
som hamrats in i oss,
av det förflutnas slaveri,
allt,
som likt svärmar av ogräsfrön
ätit sig in
och rotat sig som vardagstyranni...

Ur Ansökan till...
Vladimir Majakovskij
1893-1930